

Amasya İlahiyat Dergisi – Amasya Theology Journal

ISSN 2667-7326 | e-ISSN 2667-6710

Haziran / June 2022, 18: 147-181

Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin “*Ahvâlu'r-Ricâl*” Adlı Eserindeki Tenkit Metodu, Cerh-Ta'dil Lafızları ve Delâletleri

Nevzat AYDIN

Doç. Dr., Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Assoc. Prof., Amasya University, Faculty of Theology,
Department of Basic Islam Sciences
Amasya, Turkey
nevzat.aydin@amasya.edu.tr
orcid.org/0000-0002-6403-7852

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 4 Nisan / April 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 15 Mayıs / May 2022

Yayın Tarihi / Published: 30 Haziran / June 2022

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Haziran / June

Sayı / Issue: 18 **Sayfa / Pages:** 147-181

Atıf / Cite as: Aydın, Nevzat. “Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin “*Ahvâlu'r-Ricâl*” Adlı Eserindeki Tenkit Metodu, Cerh-Ta'dil Lafızları ve Delâletleri [The Criticism Method, Al-Jarh wal-Ta'dil Wordings and Their Denotations in Abu Ishaq al-Juzjani's Book “*Ahvalu'r-Rijal*”]”. *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 18 (June 2022): 147-181

<https://doi.org/10.18498/amailad.1098643>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Amasya University, Faculty of Theology, Amasya, 05100 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/amailad>

The Criticism Method, Al-Jarh wal-Ta'dil Wordings and Their Denotations in Abu Ishaq al-Juzjani's Book "Ahvalu'r-Rijal"

Abstract

Based on its value and function in the hadith detection and criticism system, narrator investigations started in a period that can be considered early, and a huge entire corpus has been formed in this field in the historical process. The determination of the contents and indications of the words, which concentrated in the 3rd century Hijri and constituted the basis for the criticism of the rijal, is closely related to the conditions and scientific developments of the period in which they emerged. Therefore, bringing together the words of criticism with their historical origins and determining their natural and special contexts will allow them to be used correctly in the hadith.

Abû Ishaq al-Juzjânî (d. 259), who lived in Damascus, was one of the critics of the period, who lived in the 3rd century Hijri, when the science of Jarh-ta'dil began to gain a systematic structure and who wrote works in this field. One of the jarh and ta'dil scholars, Juzjânî's work "Ahvâlu'r-rijâl", which is an example of the "duafâ" literature, draws attention with its extreme criticisms especially towards the people of bid'ah. In addition, it is worth investigating as he is the first critic to define the rule that is generally accepted in hadith methodology and that if a muftadi' narrator is dai, his narration will not be respected.

Juzjânî mentioned in the first part of the book the sects of bid'at including first Khawârij in his work which usually includes weak, matruq, and the people of bid'at, he and he dismissed them because of their sectarian thoughts. On the other hand, he classified the narrators according to their towns, and criticized mostly the people of Qufa who had a Shiite inclination, and then the narrators from Basra who belonged to the Qadariyya sect. He referred to the opinions of the jarh-ta'dil imams of his time, and he conveyed the evaluations of previous scholars sometimes with isnad and sometimes without proof, since he was well known by the scholars. In many places, he also mentioned the name, tag, nisba, nickname and town information about the rijal, and sometimes while conveying the information about the rijal's criticism, he also pointed out the hadith tolerance method of the narrator. Within the framework of the criticism method, Juzjânî sometimes explained the reason for the jarh, and sometimes included the "mukayyad", that is, conditional criticism, which he made due to a certain attribute or narration of the narrator. While explaining his judgment on the narrator, he also quoted the evaluations of other criticizing scholars who supported his view. Sometimes he preferred to make comparisons between the criticisms of the narrators.

In the study, because of the absence of the attributes of sidq and 'adl in general, being known for his bid'at, and known for the commonness of mistakes and weakness of his narrations, the narrations of the narrators whose narrations would not be accepted are included. Various jarh words have been widely used as single (mufrad) or compound (murakkab) about these narrators. However, he tried to create a unique terminology with some usages while criticizing the narrators who were especially from the people of bid'ah.

Although "Ahvalu'r-rijal" usually includes weak, matruq and lying ravis, it has also sometimes mentioned siqa ones in order to explain its bid'at alone. He ruled that some ravis are reliable and saduk, except for the opinion of bid'at, with words such as "siqa, sabt, saduq, mutamashak", he made a distinction between the idea of the sect of ravi and the hadith narration. However, due to the fact that many of the requests he mentioned in his work are from the people of bid'at and he over-evaluates them, he has been considered one of the thankful individuals in the knowledge of jarh-ta'dil by the method of criticism. However, considering the opinion of Juzjânî that the narrations will not be accepted if the people of bid'at are a daî, it becomes more meaningful that he is excessive in his criticisms due to prudence.

Since the 3rd century Hijri, many jarh- ta'dil scholars have sought his views, narrated from him and quoted him in their works, showing that his criticisms are respected and that his work is an important resource for the "duafâ" literature. However, in the early period by some scholars, known for his negative attitudes towards Ali and Ahl al-Bayt, Juzjânî was later accused of belonging to sects such as Nâsibî and Harûrî. This situation has led to evaluations that he is prejudiced against the narrators of Qufa and that his jarh statements about them cannot be accepted. The fact that Juzjânî is cited as an example of the difference in theological and sectarian thought between jârih and majruh by some scholars draws attention to him and his work in researches in the field of Rijâl. In our country and in the Islamic world, it is seen that some studies have been carried out about Juzjânî in recent years.

This research aims to determine Juzjani's rijal criticism method in particular "Ahvalu'r-rijal". Taking into account the rijal criticisms in the work, it was tried to reach a conclusion about the method of criticism, bringing together the jerh-ta'dil words with their historical origins, determining and indicating their natural and special contexts.

Keywords: el-Hadith, al-Juzjani, Ahvalu'r-Rijal, Al-jarh wa l-ta'dil, Ahl al-bid'ah

**Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin "Ahvâlu'r-Ricâl" Adlı Eserindeki Tenkit Metodu,
Cerh-Ta'dil Lafızları ve Delâletleri**

Öz

Hadis tespit ve tenkit sistemindeki değeri ve işlevine binaen râvi soruşturmaları, erken sayılabilecek bir dönemde başlamış ve bu alanda tarihi süreç içerisinde devâsa bir külliyat oluşmuştur. Hicri 3. asırda yoğunlaşan ve ricâl tenkidine esas teşkil eden lafızların muhtevalarının ve delâletlerinin tespiti, ortaya çıktıkları dönemin şartları ve ilmî gelişmeleriyle yakından ilişkilidir. Dolayısıyla tenkit lafızlarının tarihsel kökenleriyle buluşturulması, doğal ve özel bağlamlarının tespiti, onların hadiste doğru kullanımına imkân hazırlayacaktır.

Cerh-tadil ilminin sistematik bir yapı kazanmaya başladığı Hicri 3. asırda yaşamış, bu alanda eser vermiş dönemin münekkit muhaddislerin biri de Ebû İshâk el-Cûzcânî' (öl. 259/873) dir. Cerh ve ta'dil âlimlerinden Cûzcânî'nin, "duafâ" literatürünün bir örneği olan "Ahvâlu'r-ricâl" adlı eseri, özellikle bid'at ehline yönelik aşırı tenkitleriyle dikkat çekmektedir. Ayrıca, hadis usûlünde genel kabul gören, mübtedi' râvînin dâî olması durumunda rivayetine itibar edilmeyeceği kuralını ilk tahdîs eden münekkit olması itibarıyla da araştırılmaya değer niteliktedir.

Genellikle zayıf, metrûk ve bid'at ehlinde râvilerin yer aldığı eserinde Cûzcânî, Hâricîler başta olmak üzere ehl-i bid'at fırkaları kitabın ilk kısmında zikretmiş ve onları mezhebî düşüncelerinden dolayı cerhetmiştir. Diğer taraftan râvileri beldelerine göre de tasnif etmiş, en çok da Şîî eğilimli olan Kûfelileri, sonra da Kaderiyye mezhebine mensup Basralı râvileri tenkit etmiştir. O, döneminin cerh-ta'dil imamlarının görüşlerine başvurduğu gibi, geçmiş âlimlerin değerlendirmelerini de bazen isnadlı bazen de ilim ehli nezdinde maruf olduğu için senedsiz olarak nakletmiştir. Birçok yerde ricâl ile ilgili isim, künye, nisbe, lakab ve belde bilgilerini de zikretmiş, bazen ricâl tenkidine dair bilgiyi aktarırken, râvînin hadis tahammül yöntemine de işaret etmiştir. Tenkit metodu çerçevesinde Cûzcânî, cerh sebebinin bazen açıklamış, bazen râvînin belirli bir sıfatı veya rivayetleri nedeniyle yaptığı "mukayyed" yani şartlı tenkitlere yer vermiştir. Râvi hakkındaki hükmünü açıklarken, görüşünü destekler nitelikteki diğer münekkit âlimlerin değerlendirmelerini de nakletmiştir. Bazen râvilerin tenkit durumları arasında kıyaslama yapmayı tercih etmiştir.

Eserde çoğunlukta sıdk ve adâlet sıfatlarının bulunmaması, bid'atıyla tanınması, rivayetinde hatasının çokluğu ve zayıflığıyla bilinmesi nedeniyle rivayetlerinin kabul edilmeyeceği mecrûh râvîlere yer verilmiştir. Bu râvîler hakkında müfred ya da mürekkeb olarak çeşitli cerh lafızları yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Ancak özellikle bid'at ehlinde olan râvileri tenkit ederken bazı kullanımları ile kendine özgü bir terminoloji oluşturmaya çalışmıştır.

"Ahvâlu'r-ricâl"de genellikle zayıf, metrûk ve yalancı râvilere yer vermekle birlikte bazen, yalnız bid'atını açıklamak gayesiyle sika olanları da zikretmiştir. "Sika, sebt, sadûk, mütemâsek" gibi ta'dile delalet eden lafızlarla bid'at görüşü dışında bazı râvilerin güvenilir ve sadûk olduğuna hükmetmiş, böylelikle râvinin mezhebî düşüncesi ile hadis rivayeti arasında bir ayırım yapmıştır. Bununla birlikte, eserinde zikrettiği birçok ricâlin bid'at ehlinin olması ve onları aşırı cerh etmesi nedeniyle, tenkit metodu itibarıyla cerh-ta'dil ilminde müteşeddît münekkitlerden addedilmiştir. Ancak, Cûzcânî'nin, bid'at ehlinin dâî olması durumunda rivayetinin kabul edilmeyeceği görüşü dikkate alındığında ihtiyat gereği tenkitlerinde aşırı olması daha anlamlı hale gelmektedir.

Hicri 3. asırdan itibaren birçok cerh-ta'dil âliminin onun görüşlerine başvurması, ondan rivayette bulunması ve eserlerinde iktibaslar yapması, tenkitlerine itibar edildiğini, eserinin "duafâ" literatürü açısından önemli bir kaynak değeri olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte erken dönemde bazı âlimler tarafından Hz. Ali ve Ehl-i Beyte karşı olumsuz tutumlarıyla bilinen Cûzcânî, daha sonraları Nâsibî ve Harûrî gibi mezheplere mensup olmakla itham edilmiştir. Bu durum onun Kûfeli râvilere önyargılı olduğu ve onlar hakkındaki cerhlerinin kabul edilemeyeceği şeklinde değerlendirmelere neden olmuştur. Bazı âlimler tarafından cârih ile mecrûh arasındaki itikâdî ve mezhebî düşünce farklılığına Cûzcânî'nin örnek gösterilmesi, ricâl ilmi alanındaki araştırmalarda dikkatleri onun ve eserinin üzerine çekmiş ve son yıllarda hakkında bazı çalışmalar yapılmıştır.

Bu araştırma, "Ahvâlu'r-ricâl" özelinde Cûzcânî'nin ricâl tenkit metodunu belirlemeyi amaçlamaktadır. Eserdeki ricâl tenkitleri dikkate alınarak tenkit metodu, cerh-ta'dil lafızlarının tarihsel kökenleriyle buluşturulması, doğal ve özel bağlamlarının tespiti ve delâleti hakkında bir sonuca ulaşmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, el-Cûzcânî, Ahvâlu'r-ricâl, Cerh ve Ta'dil, Ehl-i Bid'at.

Giriş

Hicri 3. asırda ricâl tenkit faaliyetlerinin sistematik bir yapı kazanmasıyla birlikte sistemin yapı taşları olan esaslar, kavramlar ve usûller netleşmeye başlamıştır. Bu asırda hadislerin sıhhat açısından sınıflandırılıp kitaplaştırılmasına bağlı olarak, rivayete ehil olup

olmaması bakımından râvilerle ilgili istilâhlar çoğalmış ve ricâl alanında zengin bir literatür oluşmuştur. Hadis ilminin altın çağı olarak kabul edilen Hicri 3. asırda, Dimaşk bölgesinde ricâl tenkidi alanında ilk eser veren cerh-ta'dil imamlarından biri de Ebû İshâk İbrahim b. Ya'kûb b. İshâk es-Sa'dî el-Cûzcânî'dir.¹ Horasan bölgesindeki Cûzcân'da doğmuş,² Dimaşk'a yerleşip Mekke, Basra ve Mısır gibi dönemin ilim merkezlerine rihleler gerçekleştirdikten sonra tekrar Dimaşk'a dönmüş, h. 259 yılında vefat edene kadar orada yaşamıştır.³ Yahya b. Maîn (öl. 233/848), Ali b. Medinî (öl. 234/849), Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855) gibi döneminin hadis otoritelerinden ders almış,⁴ Ebû Dâvud, Tirmizî ve Nesâî gibi Kütüb-i Sitte imamları da kendisinden rivayette bulunmuştur.⁵

Nesâî, İbn Hibbân, İbn Adî, Dârekutnî, Süyûtî ve İbnü'l-Cevzî gibi birçok âlim tarafından "sika", "hâfız", "imâm" "celîl" gibi lafızlarla ta'dil edilmiş⁶, Zehebî tarafından müteşeddît münekkitler arasında zikredilmiş⁷ olan Cûzcânî hakkında ricâl kaynaklarında herhangi bir cerhe rastlanılmamıştır. Ancak, erken dönemde bazı sözleri nedeniyle Hz. Ali ve Ehl-i beyt'e yönelik olumsuz tutumuyla anılan Cûzcânî,⁸ daha sonrasında Hz. Ali ve Ehl-i beyt'e düşmanlığıyla bilinen Nâsıbî, Harûrî ve Hureyzî gibi mezheplere mensubiyet ile itham edilmiştir.⁹ Bundan hareketle onun, müteşeyyi' olmalarıyla meşhur Kûfeli râvilere önyargılı

¹ Ebû Abdullah Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Mizanu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâbî (Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.), 1/75.

² Ebû Abdullah b. Abdillâh Şihâbuddîn Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 1/257.

³ Ebu'l-Haccâc Cemâleddin Yusuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994), 2/248.

⁴ Zehebî, Cûzcânî'nin ders aldığı seksen iki hocasını zikretmiştir. Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1956), 1/549.

⁵ Şihâbuddîn Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askâlânî, *Tehzîbu't-tehzîb*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1984), 1/158.

⁶ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbu's-Sikât*, thk. Seyyid Şerîfuddîn Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1975), 8/81; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 2/ 244; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/160.

⁷ Zehebî, *Zikru men yu'temedu kaoluhu fi'l-cerh ve't-ta'dil*, thk. Abdulfettah Ebû Gudde (Beyrut: Dâru'l-Beşâir, 1990), 184.

⁸ İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, 8/81-82; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 2/248.

⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/158-160; Moğultay b. Kılıç, *İknâliu Tehzîbi'l-kemâl*, (Kâhire: el-Fâruku'l-Hadîse, 2001), 1/326.

N. AYDIN / The Criticism Method, Al-Jarh wal-Ta'dil Wordings and Their Denotations in Abu Ishaq al-Juzjani's Book "Ahvalu'r-Rijal" | 153 olduğu ve onlar hakkındaki cerhlerinin kabul edilemeyeceği yönünde yorumlar yapılmıştır.¹⁰

Hadis usûlünde genel kabul gören, mübtedi' râvinin dâî olması durumunda rivayetine itibar edilmeyeceği kuralını ilk ihdâs eden münekkit olarak bilinen¹¹ Cûzcânî, "Ahvâlü'r-ricâl" adlı eserinde özellikle bid'at fırkalara mensup râvileri ağır cerh lafızları ile tenkit etmiştir. Bid'at ehli râvilere yönelik tenkitleriyle ve kendisine özgü terminolojisiyle dikkat çeken Cûzcânî hakkında ülkemizde sadece birkaç çalışma yapılmıştır.¹² Eserdeki râviler ve bid'at fırkalar ekseninde yapılan "Ebû İshâk el-Cûzcânî ve Ahvâlü'r-Ricâl Adlı Eseri" adlı tez çalışmasından farklı olarak, bu araştırmamızda özellikle "Ahvâlü'r-ricâl"de kullanılan cerh-ta'dil lafızlarının delâletlerini tespit ederek Cûzcânî'nin tenkit metoduna dair bazı değerlendirmeler yapacağız.

1. "Ahvâlü'r-ricâl" in Muhtevası ve Tertibi

Cerh-ta'dil alanındaki "Ahvâlü'r-ricâl" adlı eser muhtelif kaynaklarda "el-Cerh ve't-ta'dil" ve "Kitâbü'd-Duafâ" adlarıyla da geçmektedir.¹³ Kaynaklarda Cûzcânî'ye atfedilen "Duafâ", "Cerh ve Ta'dil" "Ahvâlü'r-ricâl", "eş-Şeceratu fî ahvâlî'r-ricâl" ve "Marifetu'r-ricâl" adlı eserlerin, bu alanda telif ettiği tek bir eser için kullanılan farklı

¹⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/81; Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, 1/326.

¹¹ Ebû Bekr Ahmed b. Ali Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, thk. Ahmed Ömer Haşim (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), 121; Ebû Amr Takıyyüddin Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân, *Ulûmu'l-hadîs*, thk. Nureddin İtr (Beyrut: Dâru'l Fikr, 1986), 54.

İsmail Lütfü Çakan tarafından yazılan DİA'nın "Cûzcânî" maddesinden sonra Necmettin Erbakan Üniversitesinde Muhittin Uysal danışmanlığında 2012 yılında Mohammad Yusuf tarafından "Ebû İshâk el-Cûzcânî ve Ahvâlü'r-Ricâl Adlı Eseri" adlı bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Yusuf Oktan'ın "Erken Dönem Hadis Münekkitlerinden Ebû İshâk Cûzcânî'nin Nâsıbilikle İtham Edilmesinin Tenkidi" adlı makale çalışması ise 2021 yılında Trabzon İlahiyat Fakültesi Dergisinde yayımlanmıştır.

¹³ Cûzcânî'nin "Cerh ve Ta'dil" adlı bir eser telif ettiği hakkında bkz. Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn: Terâcimü musannifi'l-kütübi'l-Arabîyye*, (Beyrut: Mektebetü'l-Müsenna, 1993), 1, 128-129. Zehabî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 549; Ebû Abdullâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs el-Kettânî, *Hadis Literatürü*, çev. Yusuf Özbek (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), 321.

isimlendirmeler olması kuvvetle muhtemeldir.¹⁴ Eserin, biri Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî, diğeri Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâi tarafından yapılan iki tane tahkikli neşri mevcuttur.¹⁵ Sâmerrâi tahkikli baskısında 388, diğeri ise 393 râvi hakkında bilgi bulunmaktadır. Eser hicri 3. asrın ricâl konusundaki tartışmaları ve mezhep çatışmalarını az da olsa günümüze yansıtmıştırdan dolayı önem taşımaktadır. Müteahhirûn âlimler, birçok râvi hakkında kendisinden istifade etmiş ve eserlerinde Cûzcânî'den nakillerde bulunmuşlardır.¹⁶

Yaşadığı dönemde bid'at fırkaların görüşlerinin ve mübtedîlerin rivayetlerinin toplumda yayılmasına karşı bir tepki olarak telif ettiği eserinde Cûzcânî, esasen mübtedîlerin uydurma ve vehimlerine karşı Allah Rasûlü'nün sünnetini korumayı ve zayıf râvileri insanlara bildirmeyi hedeflemiştir.¹⁷ Bid'at ehlinin rivayetleri karşısındaki tavrı ile onların durumunu açıklama zorunluluğu ve sorumluluğu, onu bu vasıftaki ricâl görüşlerini bir eserde toplamaya sevk etmiştir.¹⁸

Eserde râvilerin sınıflandırılmasında belirli bir sistematik görülmemekle birlikte "fırkalar" ve "beldeler" olmak üzere iki ayrım dikkat çekmektedir. Genellikle zayıf, metrûk ve bid'at ehlinin râvilerin yer aldığı eserinde Cûzcânî, Havâric, Sebeiyye, Muhtâriyye, Mürcie ve Kaderiyye gibi ehl-i bid'at fırkaları kitabın ilk kısmında zikretmiş ve onları mezhebî düşüncelerinden dolayı cerhetmiştir.¹⁹

Cûzcânî, kitabında zikrettiği ricâl mezhebî görüşlerini ve derecelerini açıkladıktan sonra İslam'da zuhûr eden ilk bid'at fırkası olan Hâricîlerin bazı iddialarını ve önemli şahıslarını zikreder. Ayrıca hadiste isnadın başlaması, râvi soruşturmasının önemi, bid'at ve hevâ ehlinin ve onların rivayetlerinden uzak durulması, adalet ve zabt açısından

¹⁴ Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî, *İmam Cûzcânî ve menhecuhû fi'l-cerh ve't-ta'dil*, (Riyad: Dâru't-Tahâvî, 1990), 37.

¹⁵ Abdülalîm Abdülkerîm Bestevî tahkiki, Pakistan Hadis Akademisi baskısı olup, Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâi tahkikli neşri ise 1985 yılında Beyrut'ta Müessesetü'r-Risâle tarafından basılmıştır. Çalışmamızda eserin es-Sâmerrâi tahkikli neşrini esas aldık.

¹⁶ Mohammad İsmail, Mohammad Yusuf, *Ebû İshâk el-Cûzcânî ve Ahvâlu'r-Ricâl Adlı Eseri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 31.

¹⁷ İbrâhîm b. Ya'kûb b. İshâk es-Sa'dî el-Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, nşr. Subhî el-Bedrî Samerrâi (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 31.

¹⁸ Bestevî, *İmam Cûzcânî ve menhecuhû*, 139.

¹⁹ Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, 33-34.

N. AYDIN / The Criticism Method, Al-Jarh wal-Ta'dil Wordings and Their Denotations
in Abu Ishaq al-Juzjani's Book "*Ahvalu'r-Rijal*" | 155
râvinin durumu, râvide cerhi açıklamanın gerekliliği gibi konuları İbn Sirîn (öl. 110/729), Hasan Basrî (öl. 110/728), Yahya b. Saîd el-Kattan (öl. 198/813) gibi âlimlerden nakillerde bulunarak açıklar.²⁰

Diğer taraftan râvileri beldelerine göre de tasnif etmiş, ilk olarak Şîî eğilimli olan Kûfelileri, sonra da Kaderiyye mezhebine mensup Basralı râvileri daha çok tenkit etmiştir. "Medineli ve diğerleri" başlığı altında birçok ricâle de yer vermiştir. Her ne kadar bu eser, ilim ehli arasında "duafâ" türünün bir örneği olarak kabul görse de eserde mezhebî görüşü nedeniyle bid'atla itham edildiği halde Cûzcânî'nin sika ve sadûk olduğuna hükmettiği râviler de mevcuttur.

Müellif, eserinde zikrettiği ricâlin bazıları hakkında kısa ve özlü kelimelerle açıklama yaparken, bazılarıyla ilgili cerhini gerektirecek münker rivayetlerine, hadiste güvenilirmez olduğuna delâlet eden haberlere, geçmiş âlimlerin görüşlerine varıncaya kadar ayrıntılı ve kapsamlı bilgilere de yer verir. Cerh- ta'dil ya da Tabakât literatüründe genellikle tercih edilen usul, hanım râvilerin eserin en sonunda zikredilmesi iken, Cûzcânî bu eserde farklı bir yöntem belirlemiş ve onlara erkek ricâlin arasında yer vermiştir.²¹

2. Cûzcânî'nin Ricâl Hakkındaki Bilgi Kaynakları

Cûzcânî, döneminin cerh-ta'dil imamlarının görüşlerine başvurduğu gibi, geçmiş âlimlerin değerlendirmelerini de bazen isnadlı bazen de ilim ehli nezdinde ma'rûf olduğu için senedsiz olarak nakleder. Kendisinden önce görüş beyan eden birçok münekkit ulemâdan istifade etmekle birlikte, en çok Süfyân es-Sevrî (öl. 161/778), Abdullah b. Mübârek (öl. 181/797) ve Süfyân b. Uyeyne (öl. 198/814) gibi âlimlerden nakilde bulunmuştur.²² Görüşlerinden en çok istifade ettiği hocaları ise dönemin cerh-ta'dil otoriteleri olan Ahmed b. Hanbel, Ali b. Medinî ve Yahya b. Maîn'dir. Özellikle Ahmed b. Hanbel diğerlerine nisbetle Cûzcânî'nin, ilim meclisine çok fazla devam ettiği ve etkisinde kaldığı bir hocasıdır. Ahvâlü'r-ricâl'de on altı yerde Ahmed b. Hanbel'in görüşlerini

²⁰ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 35-36.

²¹ Örneğin, hadislerinin münker olduğunu belirterek cerh ettiği Ümmü Abdillâh bint. Halid b. Ma'dan'ı, Vadîn b. Ata ile Ebu'l-Mehdî Saîd b. Sinan arasında zikretmiştir. Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 168.

²² Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 28, 35, 62, 148, 156, 162, 166, 167, 171, 196.

nakleder.²³ Bazen doğrudan hocasından işittiğini açıklayarak ya da sorularına verdiği cevapları aktararak, bazen de hocasından işitenlerden nakilde bulunarak açıklamalar yapar.²⁴ Cûzcânî, hocalarının ya da önceki âlimlerin görüşlerini nakletmekle kalmamış, bazen onlara itiraz ederek râvi hakkında şahsî değerlendirmesini zikretmiştir.²⁵ Kendisinden önceki dönemin münekkitlerinin ricâl tenkitlerini tartışmaya açması ya da kabul etmemesi, bu ilimdeki derecesinin yanısıra râvi değerlendirmelerindeki izafiliği ve cerh-ta'dil faaliyetlerindeki dinamizmi göstermesi açısından da önemlidir.

3. Eserin Cerh-Ta'dil Literatürü Açısından Kaynak Değeri

Cerh-ta'dil alanındaki otoritesi dolayısıyla hicri 3. asırdan itibaren Ebû Zur'a er-Râzî (öl. 264/878), Ebû Bişr ed-Dûlâbî (öl. 310/923), Ukaylî (öl. 322/934), İbn Ebî Hâtim (öl. 327/938), İbn Adî (öl. 365/976), Hatîb el-Bağdâdî (öl. 463/1071) ve İbn Asâkir (öl. 571/1176) gibi âlimlerin onun görüşlerine başvurduğu, ondan rivayette bulunduğu ve eserlerinde iktibaslar yaptığı görülmektedir.

Ebû Zur'a er-Râzî, günümüze ulaşan tek eseri olan "Kitâbü'd-Duafâ ve'l-kezzâbîn ve'l-metrûkîn min ashâbi'l-hadîs"te Cûzcânî'nin bazı görüşlerini aktarır.²⁶ Ebû Bişr ed-Dûlâbî, "el-Künâ ve'l-Esmâ" adlı eserinde yüzden fazla yerde Cûzcânî'den, "haddesenâ" ve "haddesenî" gibi semâya delâlet eden sîgalarla nakilde bulunur.²⁷

Ukaylî, Cûzcânî'nin ricâl hakkındaki görüşlerine ve tenkitlerine itibar etmiş ve "ed-Duafâ"da ondan birçok nakilde bulunmuştur.²⁸

²³ Örnekler için bk. Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, 51, 55, 69, 114, 170, 196, 205.

²⁴ Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, 49, 121, 126, 202.

²⁵ Örneğin, İmam Mâlik'in makbûl addettiği Abdülkerim b. Ebi'l-Muhârik'in sika olmadığına hükmetmiştir. Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, 97. Diğer örnekler için bk. *Ahvâlu'r-Ricâl*, 156, 167.

²⁶ Ebû Zûr'a Ubeydullâh b. Abdilkerîm b. Yezîd er-Râzî, *Kitabu'd-Duafâ ve'l-kezzâbîn ve'l-metrûkîn min ashâbi'l-hadîs*, thk.Said el-Haşimi (Medine: Câmiatu'l-İslamiyye, 1982), 2/413, 590, 716, 727.

²⁷ Şâmîle programında yaptığımız taramada 121 sonuca ulaşılmıştır. Örnek nakiller için bkz. Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed b. Hammad ed-Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ*, thk. Ebû Kuteybe Nazır Muhammed el-Faryabî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2000), 1/371, 374, 417, 433; 2/ 583, 587, 724, 815; 3/ 942, 943, 1186, 1187.

²⁸ Şâmîle programında yaptığımız taramada, Ukaylî'nin 19 yerde Cûzcânî'den nakilde bulunduğu görülmüştür. Örnek nakiller için bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsa el- Ukaylî, *ed-Duafâü'l-kebîr*, thk. Abdülmu'tî Emin Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-

Ukaylî'nin iktibas ettiği görüşler, genellikle Cûzcânî'nin, hocalarından ve başkalarından naklettikleridir.²⁹ Cûzcânî, hadis ilminde ricâl tenkidinin en önemli otoritesi olan İbn Ebî Hatim'in (öl. 327) "Cerh ve't-Ta'dil" adlı kitabının en önemli kaynaklarından da biridir. Şâmile programından "İbrahim b. Ya'kûb" ismiyle yaptığımız taramada otuz dokuz yerde geçtiği görülmüştür.³⁰ Nitekim Cûzcânî'nin Dimaşk'a döndükten sonra bazı hadislerini ve ricâl hakkındaki görüşlerini İbn Ebî Hâtim'e yazarak gönderdiği nakledilmiştir.³¹ İbn Ebî Hâtim, ondan nakilde bulunduğu her yerde "mükâtebe" yoluyla rivayet ettiğini açıkça belirtir.³² Bu bilgilerden hareketle Cûzcânî'nin, cerh-ta'dil ilminde bir anlamda zirve noktası olarak kabul edilen İbn Ebî Hâtim'in en önemli yazılı kaynaklarından biri olduğu söylenebilir.

Hicri 4. asrın önemli cerh-ta'dil otoritelerinden İbn Adî, döneminde "duaî" literatürünün en geniş muhtevalı örneği olan "el-Kâmil" adlı eserinde Cûzcânî'den birçok nakilde bulunmuştur.³³ Onun görüşlerini genellikle talebesi Ebû Bişr ed-Dûlâbî tarihiyle nakletmiştir.

Cûzcânî'nin eserini Dimaşk'ta Abdülazîz b. Ali b. Ahmed el-Kettânî, Ebû Nasr b. Ma'kûl, Ebû Abdullah el-Humeydî el-Endülüsî'den semâ' yoluyla alan Hatîb el-Bağdadî de "Târihu Bağdat"ta yaklaşık seksen beş yerde ondan iktibasta bulunur.³⁴ Daha sonraki dönemlerde

Kütübî'l-İlmiyye, 1984), 1/ 88; 94, 102, 171, 210, 292; 2/135, 225, 283; 3/4, 158, 485; 4/121, 144, 161, 168, 255, 392, 437.

²⁹ Ukaylî, *ed-Duaî*, 1/ 88, 94; 4/255.

³⁰ Cûzcânî'den yaptığı nakiller için bk. Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-ta'dil*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1952), 1/ 73, 153, 296; 2/ 148, 227, 468, 3/155, 255, 402, 531, 589; 4/ 1, 135, 301; 5/123, 186, 254; 6/ 79, 145, 164, 294, 367; 7/ 12, 81, 131, 276, 280; 8/ 6, 118, 136, 140, 151, 225, 420, 449; 9/ 60, 62, 201, 249.

³¹ İbn Ebî Hatim, *Cerh ve't-ta'dil*, 3/148.

³² Örnekler için bkz. İbn Ebî Hatim, *Cerh ve't-ta'dil*, 2/227; 3/154, 623; 4/258; 5/61, 123.

³³ Şâmile programında yaptığımız taramada, İbn Adî'nin "el-Kâmil" de 24 yerde Cûzcânî'den nakilde bulunduğu tespit edilmiştir. Örnek nakiller için bk. Ebû Ahmed Abdullah İbn Adî el-Cürcanî, *el-Kâmil fi duaî'r-ricâl*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988), 1/ 310, 326, 345; 2/103, 320, 420; 3/ 218, 245, 278, 397; 4/59, 154, 160, 341, 342; 5/15, 27; 6/269, 333, 337, 425, 451; 7/9, 102.

³⁴ Örnek nakiller için bk. Hatîb el-Bağdadî, *Târihu Bağdadî*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 2/ 262; 4/323; 6/ 89, 130; 9/ 20, 72, 142, 186; 11/50, 201.

İbn Asâkir (öl. 571/1176), Mizzî (öl. 742/1341), Zehebî (öl. 748/1348), İbn Kesir (öl. 774/1373), İbn Receb (öl. 795/1393), İbn Hacer (öl. 852/1449), Sehavî (öl. 902/1497), İbnu'l-İmâd (öl. 1089/1679) ve birçok âlim eserlerinde ondan nakilde bulunmuştur.

4. Cerh-Ta'dil Lafızları ve Delâletleri

Hadis tarihinde uydurma faaliyetlerine bağlı olarak yalancı ve zayıf râvilerin artması, râvilere güvenin zayıflamasıyla birlikte ricâl tenkidi ve buna bağlı olarak çeşitli cerh-ta'dil lafızları ortaya çıkmıştır. Râvi ve sened üzerinden hadisin sıhhati hakkında verilecek hükmün isabetli olması, cerh-ta'dil lafızlarının delâletlerinin doğru tespitini zorunlu kılmaktadır.³⁵ Hicri 2. ve 3. asırda Abdurrahman b. Mehdî, Cûzcânî ve Müslim gibi âlimler, metrûk râvilerin vasıflarını açıklamak ve râvileri hadis rivayetine ehliyetleri açısından taksim etmekle birlikte, cerh-ta'dil lafızlarının delâletleri hakkında herhangi bir açıklama yapmamışlardır. Ayrıca usûldeki "istilahta bağlayıcılık yoktur"³⁶ genel ilkesinden hareketle cerh-ta'dil lafızları, her münekkidin ifadelerine, kullanımlarına ve amaçlarına göre farklı yorumlanabilir.

4.1. Kullandığı Cerh Lafızları ve Delâletleri

Eserde çoğunlukta sıdk ve adâlet sıfatlarının bulunmaması, bid'atıyla tanınması, rivayetinde hatasının çokluğu ve zayıflığıyla bilinmesi nedeniyle rivayetlerinin kabul edilmeyeceği mecrûh râvilere yer verilmiştir. Bu râviler hakkında müfred ya da mürekkeb olarak çeşitli cerh lafızları yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bu başlık altında zayıf, metrûk ve yalancı râvilere delâlet eden cerh lafızlarını ele alacağız.

4.1.1. Zayıf Râvilere Delâlet Eden Cerh Lafızları

Hadis usûlünde râvi ve mervî hakkında kullanılan istilahlardan biri olan *zayıfın* farklı kullanımları dikkate alındığında mutlak olarak zayıf râviye delâlet ettiğini söylemek mümkün değildir. Birlikte kullanıldığı diğer lafızlara göre veya tek başına zikredildiğinde ise diğer

³⁵ Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar* (İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998), 22.

³⁶ Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr li ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr* (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1986), 29; Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi takrîbi'n-nebevî*, thk. Ahmed Ömer Hâşim (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1979), 1/133.

N. AYDIN / The Criticism Method, Al-Jarh wal-Ta'dil Wordings and Their Denotations
in Abu Ishaq al-Juzjani's Book "Ahovalu'r-Rijal" | 159
münekkitleerin râvi hakkındaki görüşleri dikkate alınarak delâleti tespit edilebilmektedir.³⁷

i. (ضعيف الحديث) (hadisi zayıftır): Cûzcânî'nin râvinin taz'îfine delâlet etmek üzere en çok kullandığı cerh lafızlarının başında (الحديث ضعيف) lafzı gelmektedir. Örneğin Mücâlid b. Saîd (öl. 144/761) hakkında kullandığı (يضعف حديثه) lafzıyla, münekkitlerce hadiste zayıf kabul edildiğini belirtmiştir.³⁸ Yine Cûzcânî'nin (يضعف حديثه) lafzıyla cerhettiği Yezîd b. Ebî Ziyâd (öl. 136/753) hakkında İbn Adî zayıf olmakla birlikte hadislerinin yazılacağı,³⁹ Zehebî ise hafızasının bozukluğuna rağmen sadûk olduğu ve hadislerinin terk edilmeyeceği görüşündedirler.⁴⁰ Cûzcânî, zayıf olduğuna hükmettiği Asram b. Havşeb'i H 230 senesinde Hemedân'da gördüğünü ve ondan hadis yazdığını açıklar.⁴¹ Mezkûr kullanımlardan hareketle bu lafzın, hadisi yazılabilecek düzeydeki râvinin rivayetinde zayıflığına delâlet ettiği söylenebilir.

Ancak bazen (ضعيف الحديث) lafzının, râvinin aşırı derecede zayıf ve metrûk olduğuna delâlet eden başka lafızlarla birlikte kullanıldığı da olmuştur ki, bu durum râvinin hadislerinin terkedilmesini gerektirir. Örneğin Cûzcânî, Hasan b. Ebî Ca'fer el-Cufrî'yi (ضعيف, واهي الحديث) (hadisi son derece zayıftır),⁴² Velîd b. Amr el-Harranî ile Abdurrahman b. Mâlik b. Migvel'i (ضعيف لأمر جدا) (hadisi ciddi zayıftır)⁴³ lafızlarıyla cerh etmiştir. Mesleme b. Ali el-Huşenî hakkında ise (ضعيف حديثه متروك) (hadisi zayıftır, metrûktur),⁴⁴ Leys b. Ebî Süleym el-Kûfi için (يضعف حديثه ليس بثبت) (hadisi zayıf kabul edilir, sağlam değildir)⁴⁵ cerh lafızlarını kullanmıştır. Bu lafızlarla Cûzcânî'nin mezkûr râvilerin rivayetlerinin terkedilmesini kastettiği açıktır. Dolayısıyla Cûzcânî'nin (ضعيف الحديث) lafzını hem metrûk hem de zayıf râviler için kullandığı söylenebilir.

³⁷ Yücel, *Tenkît Terimleri*, 105.

³⁸ Cûzcânî, *Ahoâlû'r-ricâl*, 89.

³⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 7/ 276.

⁴⁰ Zehebî, *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehu rivayetün fi'l-kütübi's-sitte*, thk. Muhammed Avvâme (Cidde: Dâru'l-Kıbleti li's-Sekâfeti'l-İslâmiyyeti, 1992), 3/278.

⁴¹ Cûzcânî, *Ahoâlû'r-ricâl*, 205.

⁴² Cûzcânî, *Ahoâlû'r-ricâl*, 117.

⁴³ Cûzcânî, *Ahoâlû'r-ricâl*, 93, 147.

⁴⁴ Cûzcânî, *Ahoâlû'r-ricâl*, 163.

⁴⁵ Cûzcânî, *Ahoâlû'r-ricâl*, 91.

ii. (مضطرب الحديث) (hadîslerinde tutarsızlık olanlar): Irâkî'ye göre cerhin dördüncü; İbn Hacer ve Sehâvî'ye göre beşinci mertebesinde bulunan bir râvi hakkında kullanılan bir lafızdır.⁴⁶ Kaderî olmakla itham edilen Şerîk b. Abdillâh'ın⁴⁷ Cûzcânî, (سبي الحفظ مضطرب الحديث مائل) (hafızası iyi değil, hadislerinde tutarsızlık vardır ve doğru yoldan sapmıştır) lafızlarıyla cerh eder.⁴⁸ İbn Sa'd'ın, Şerîk b. Abdillâh'ın sika ve güvenilir olmakla birlikte çok hata yaptığını belirtmesi,⁴⁹ Cûzcânî'nin değerlendirmesini desteklemektedir. Bu lafzın, râvinin rivayetlerindeki hata, vehm ve gaflete dikkat çekmek amacıyla cerh lafzı olarak kullanıldığı söylenebilir.

iii. (منكر الحديث) (hadisi münkerdir): Zehebî ve Irâkî'ye göre dördüncü; İbn Hacer ve Sehâvî'ye göre beşinci mertebeden cerh lafzı olup böyle râvinin hadisleri i'tibar amacıyla alınır.⁵⁰ Birçok râvi, hadisteki zayıflığına delâlet etmek üzere bu lafızla cerhedilmiştir. Ancak "münkeru'l-hadis" lafzının Cûzcânî tarafından genellikle metrûk, bazen zayıf ve rivayetinde teferrüd eden râviler hakkında kullanıldığı da olmuştur. Örneğin Cûzcânî, mürciî olan⁵¹ Osmân b. Umeyr'in (öl. 150/767) mezhebinde aşırıya gittiğini ve hadislerinin münker olduğunu (منكر الحديث غال المذهب) lafzıyla ifade eder.⁵² Aynı şekilde şîilikle itham edilen Kays b. Rebi' el-Kûfî'nin (öl. 168/784) hadislerinin gerçekten münker olup yazılmayacağını, dolayısıyla metrûk olduğunu (أحاديثه منكورة جدا فلا تكتب) lafzıyla açıklar.⁵³

iv. (لا يحتج به) (hadisiyle ihticâc edilmez): Zehebî, Irâkî, İbn Hacer ve Sehâvî'ye göre cerhin beşinci mertebesine delâlet edip hadîsleri i'tibar

⁴⁶ Zeynüddîn Abdurrahîm b. el-Hüseyin el- Irâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh limâ utlika ve uġlika min Mukaddimeti İbni's-Salah*, thk. Muhammed Raġîb et-Tabbâh el-Halebî (Haleb: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1350), 1/6; Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahman es-Sehavî, *Fethu'l-muġîs bi şerhi Elfiyet'il-hadîs li'l-Irâkî*, thk. Salah Muhammed Uveydâ (Beyrut: yayın evi ??? 1982), 2/277-288; İbn Hacer, *Tezîb*, 1/ 9-11.

⁴⁷ Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, (Beyrut: Dâru's- Sâdır, 1985), 1/278; İbn Hacer, *Tezîb*, 4/ 296.

⁴⁸ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 92.

⁴⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6/ 378.

⁵⁰ Irâkî, *et-Takyîd*, 1/6; Sehâvî, *Fethu'l-muġîs*, 2/ 277-288; İbn Hacer, *Tezîb*, 1/9-11.

⁵¹ Ukaylî, *ed-Duafâ*, 3/ 211-212; Zehebî, *Mizân*, 5/ 65.

⁵² Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 49.

⁵³ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 105.

için alınır.⁵⁴ Münekkitlerin zayıf kabul ettiği⁵⁵ Abdullah b. Lehîa hakkında Cûzcânî, (لا ينبغي أن يحتج به) lafzıyla onun hadisiyle ilgilenmeye değmeyeceğini, rivayetine aldanmamak gerektiğini ve onunla ihticâc edilmeyeceğini açıklar.⁵⁶

v. (لين الحديث) (hadis rivayetinde gevşektir): İbn Ebî Hâtim'e göre birinci dereceden; Irâkî'ye göre beşinci, İbn Hacer ve Sehavî'ye göre altıncı dereceden cerh lafzıdır.⁵⁷ Cûzcânî ise kaderî olan Sadaka b. Abdillah Ebû Muâviye'yi⁵⁸ (öl.166) bu lafızla cerhederek onun hadis rivayetinde gevşek olduğunu kasteder.⁵⁹

vi. (واهى الحديث) (hadisi son derece zayıftır): Bazı râvîlerin aşırı zayıf olduğuna delâlet etmek üzere ise (واهى الحديث) (hadisi son derece zayıftır) cerh lafzı kullanılmıştır. İbn Hacer'e göre bu lafızla cerhedilen râvinin hadisi mutlak surette reddedilirken; Zehebî, Irâkî ve Sehâvî'ye göre itibâr için alınır.⁶⁰ Cûzcânî, Râfîzîlikle itham edilen Sâbit b. Ebî Safiyye (öl. 148/765),⁶¹ şîi eğilimli olan Mindel b. Ali el-Kûfî (öl. 168/784), Hibbân b. Ali el-Kûfî (öl. 171/787) Eş'as b. Saîd el-Basrî'nin hadislerinin son derece zayıf olduğunu belirtmek için (واهى الحديث) lafzını kullanır.⁶² Ayrıca râfîzî ve şîi olmakla itham edilen Ali b. Zeyd b. Cüd'ân'ı (öl. 131/748) bu lafızla cerh ettikten sonra "kendisinde doğru yoldan sapma vardır, hadisiyle ihticâc edilmez" demektedir.⁶³ Böylelikle bu lafızla cerhettiği râvinin itikâdının yanlışlığına işaret ederek hadisleriyle ihticâc edilmeyeceğine hükmetmektedir. Bu lafzın, rivayetleri delil olarak kullanılamayacak derecede aşırı zayıf râvîlere hatta bazen metrûk olanlara da delâlet etmek üzere kullanıldığı söylenebilir.

⁵⁴ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2/ 277-288; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/9 - 11; Irâkî, *et-Takyîd*, 1/6.

⁵⁵ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve't-ta'dil*, 5/147; İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/ 44.

⁵⁶ Cûzcânî, *Ahoâlü'r-ricâl*, 155.

⁵⁷ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2/ 277-288; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/9-11; İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve't-ta'dil*, 1/10.

⁵⁸ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve't-ta'dil*, 4/429; Mizzî, *Tehzîb*, 8/136-137; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaûd-Ali Ebû Zeyd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 7/ 316.

⁵⁹ Cûzcânî, *Ahoâlü'r-ricâl*, 158.

⁶⁰ Irâkî, *et-Takyîd*, 1/6; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2/277-288.

⁶¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 132.

⁶² Cûzcânî, *Ahoâlü'r-ricâl*, 70, 93.

⁶³ Cûzcânî, *Ahoâlü'r-ricâl*, 114.

4.1.2. Metrûk Râvilere Delâlet Eden Cerh Lafızları

Hadis ilminde adâletini ortadan kaldıran kusurlar nedeniyle kendisi ve rivayetleri terkedilen metrûk râviler, en şiddetli cerh lafızlarıyla tenkit edilmiştir. Cûzcânî'nin aşağıdaki cerh lafızlarını doğrudan ya da dolaylı olarak metrûk râvilere delâlet etmek üzere kullandığı anlaşılmaktadır.

i. (متروك) (hadisi terkedilmiştir): İbn Ebî Hâtim'e göre cerhin dördüncü; İbn Hacer ve Sehavî'ye göre ise beşinci mertebesi olup râvinin rivayetlerinin terkinin gerektirir.⁶⁴ Cûzcânî, Abdülmelik b. Hüseyin el-Kûfî, Ravh b. Müsâfir el-Basrî ve Eyyûb b. Hut el-Basrî'yi "metrûk" lafzıyla cerh etmiştir.⁶⁵

ii. (غير ثقة) (sika değildir): Irâkî'ye göre cerhin ikinci mertebesi olup bu derecedeki râvinin rivayetleri reddolunur.⁶⁶ Cûzcânî, şîilikle itham ettiği Muhammed b. Sâlim el-Kûfî, Amr b. Hâlid el-Kûfî, Hasîb b. Cahder; kaderî olan Düceyn b. Sâbit el-Basrî; mürcülikle itham edilen Selm b. Sâlim el-Belhî gibi râvileri (غير ثقة) lafzıyla cerh etmiştir.⁶⁷ Ayrıca o, (كان رديء المذهب غير ثقة) ifadesiyle Muhammed b. Humeyd er-Razî'nin itikâdının ve mezhebî düşüncesinin yanlışlığıyla birlikte sika olmadığını açıklar.⁶⁸

iii. (هالك) (helâk olmuştur): Helâk olan anlamına gelen (هلك) fiilinin ismi fâili olup şiddetli cerhe delâlet eder ve râvinin rivayetlerinin terkinin gerektirir. Zehebî ve Sehâvî'ye göre cerhin üçüncü; Irâkî'ye göre ikinci mertebesinde bulunan bir râvi hakkında kullanılan bir lafızdır.⁶⁹ Cûzcânî, Muhammed b. Saîd el-Esedî ve Abdullah b. Muharrer el-Cezerî'yi (هالك) lafzıyla cerh etmiştir.⁷⁰ Cûzcânî'nin Abdullah b. Muharrer'i bu lafızla cerh ettikten sonra durumunu ta'dil etmek için çok gayret gerekeceğini ifade etmesi, onun mecrûh ya da metrûk olmaktan kurtulamayacağı anlamına gelmektedir.

⁶⁴ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve't-ta'dil*, 1/10; Sehavî, *Fethu'l-muğîs*, 2/277-288; İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/9-11.

⁶⁵ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 60-61, 99.

⁶⁶ Irâkî, *et-Takyîd*, 1/6.

⁶⁷ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 59, 69, 106, 118, 208.

⁶⁸ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 207.

⁶⁹ Irâkî, *et-Takyîd*, 1/6; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2/ 277 - 288.

⁷⁰ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 159-180.

iv. (ساقط) (sâkıttır) : Zehebî ve Sehâvî'ye göre cerhin üçüncü; Irâkî'ye göre ikinci mertebesinde olup böyle râvinin rivayetleri reddedilir.⁷¹ Cûzcânî, Hasan b. Umâre el-Kûfî, Habib b. Hassân Ebu'l-Eşres, Kays b. er-Rebî' el-Üsdî, Bahr b. Küneyz el-Basrî'yi (ساقط) lafzıyla cerhetmiştir.⁷² Ayrıca o, Muhammed b. Saîb el-Kelbî hakkında (ساقط) lafzını "kezzâb" ile birlikte kullanarak yalancılığını ve rivayetlerinin terk edilmesi gerektiğini kastetmiştir.⁷³ Yahyâ b. Abdülhamid el-Kûfî hakkında ise bu lafzın delâletini sarîh bir şekilde ortaya koyarak, (ساقط) (ساقط) (hadisi geri dönülmeyecek şekilde terkedilmiştir) lafzını kullanır.⁷⁴ Ömer b. Saîd ed-Dımaşkî ve Nuh b. Ebî Meryem el-Mervezî için (سقط حديثه) (hadisi sâkıt olmuştur) lafızlarını kullanarak hadislerinin kabul edilmeyeceğini ifade eder.⁷⁵ Bu nakiller, onun bu lafzı hadisi terkedilenler hakkında kullandığını göstermektedir.

v. (لا يكتب حديثه) (hadisi yazılmaz): Sehâvî'ye göre cerhin dördüncü mertebesi olup hadisleri terkedilir.⁷⁶ Cûzcânî, Kevser b. Hakîm el-Kûfî'yi (لا يحل كتاب حديثه عندي لأنه مطروح) (bana göre, onun hadisini yazmak helal değildir. Çünkü hadisi atılmıştır) lafzıyla;⁷⁷ kaderîlikte aşırı olduğunu belirttiği Amr b. Ubeyd'i (ما ينبغي ان يكتب حديثه) (hadisi yazılmaya layık değildir) ve (ضال غير ثقة) (sika olmayan ve sapıtılmış bir râvidir) şeklinde cerh etmiştir.⁷⁸

Cûzcânî'nin genellikle zayıf ve metrûk râviler için kullanılan, zayıflığın derecesine göre farklılık gösteren ve münekkit muhaddislerce bilinen yukarıdaki cerh lafızlarının dışında kendine hâs bazı kullanımları da mevcuttur. Özellikle bid'at ehlinden olan râvileri tenkit ederken, (ماثل) (لا يحمد حديثه, غير محمود في الحديث, غير مقنع, زائف عن الحق, عن الطريق) gibi lafızlarla tabir caizse kendine özgü bir terminoloji oluşturmaya çalışmıştır.⁷⁹ Bu

⁷¹ Irâkî, *et-Takyîd*, 1/6; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2/277-288.

⁷² Cûzcânî, *Ahoâlû'r-ricâl*, 52, 58, 66, 98.

⁷³ Cûzcânî, *Ahoâlû'r-ricâl*, 54.

⁷⁴ Cûzcânî, *Ahoâlû'r-ricâl*, 85.

⁷⁵ Cûzcânî, *Ahoâlû'r-ricâl*, 165, 203.

⁷⁶ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2/ 277 - 288.

⁷⁷ Cûzcânî, *Ahoâlû'r-ricâl*, 200.

⁷⁸ Cûzcânî, *Ahoâlû'r-ricâl*, 108, 185.

⁷⁹ Cûzcânî, *Ahoâlû'r-ricâl*, 47, 49, 50, 57, 62

lafızların bazılarının anlamını, delâletini ve kullanım örneklerini şöyle açıklayabiliriz.

İ. (لا يحمد حديثه, غير محمود في الحديث) (hadisinde övülmeyenler): Irâkî'ye göre beşinci, Sehâvî'ye göre altıncı mertebede bulunan bir râvi hakkında kullanılan cerh lafzıdır.⁸⁰ Cûzcânî'nin (غير محمود) (övülmüyor), (لا يحمد النس) (hadisinde memnun olunmayan biridir) gibi lafızları,⁸¹ genelde aşırı zayıf olmayan râvilere delâlet etmek üzere kullandığı anlaşılmaktadır. Örneğin Cûzcânî, (لا يحمد) (الناس حديثه) lafzıyla cerh ettiği Dâvud b. Husayn'dan İmâm Mâlik'in pek hoş karşılama da rivayette bulunduğunu zikreder.⁸² İbrahim b. Yezîd ile ilgili olarak da insanların onun hadisini beğenmediklerini ve zayıf kabul ettiklerini açıklar.⁸³ Şîî eğilimli ve sadûk olarak değerlendirilen⁸⁴ Ebû Sâlih Abdurrahmân el-Kûfî hakkında kullandığı (غير محمود) lafzıyla âlimler tarafından övülmediğine işaret eder.⁸⁵ Şîî eğilimli olan Yahyâ b. Abdillâh el-Câbir el-Kûfî ve İsmâil b. Mucâlid el-Kûfî'yi; kaderî olan Abdurrahman b. İshâk'ı da aynı lafızla cerh etmiştir.⁸⁶

Cûzcânî'nin (غير محمود) lafzını mutlak olarak râvinin mezhebiyle ilgili zikrettiği düşünülse de, genelde râvinin mezhebinin değil de hadisinin zemmine dair kullandığı da anlaşılmaktadır. Örneğin Ebû Harîz Abdullâh el-Hüseyn hakkında (غير محمود الحديث) lafzını kullanarak tenkidin doğrudan mezhebî görüşüyle değil, rivayetiyle ilgili olduğuna açıklık getirmiştir.⁸⁷ Ayrıca onun, zâhiri itibarıyla (غير محمود) lafzına karşılık, (مذموم في حديثه) ifadesiyle, râvinin mezhebinin bozukluğunu ifade etmekten öte, doğrudan hadisinin zemmini kastettiği söylenebilir.

⁸⁰ Irâkî, *et-Takyîd*, 1/6; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2/ 277 - 288.

⁸¹ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 51, 90, 91, 92, 96, 109, 112, 122, 133, 143, 145, 153, 159, 171, 172.

⁸² Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 140.

⁸³ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 150.

⁸⁴ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve't-ta'dil*, 5/ 246; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/ 380.

⁸⁵ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 63.

⁸⁶ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 63, 74, 92.

⁸⁷ Cûzcânî, eserinde yirmi dört kişi hakkında bu ve benzer lafızları kullanmıştır. Diğer örnekler için bk. *Ahvâlü'r-ricâl*, 63, 65, 74, 79, 80, 81, 88, 92, 95, 101, 115, 118, 140, 143, 150, 153, 158, 171, 172.

ii. (غير مقنع) (hadisi iknâ edici değildir): (مقنع) sözlükte, kendisinden ve hükmünden razı olunan, şahitlikte âdil olan manalarına gelmektedir.⁸⁸ Cûzcânî, bu ve aynı manaya gelen benzer lafızları eserinde birçok yerde kullanmıştır.⁸⁹ Örneğin şîi olmakla itham edilen Muhammed b. Ömer el-Eslemî (öl. 207/822) hakkında (لم يكن مقنعا) (iknâ edici/güvenilir değildir);⁹⁰ Yâsîn b. Muaz el-Kûfî ile ilgili olarak da (لم يقنع الناس بحديثه) (insanlar hadisine güvenmemişlerdir)⁹¹ lafızlarını cerh ifadesi olarak kullanır. Cûzcânî'nin bu lafızla lügat anlamından hareketle hadisi kabul görmeyen ya da hadis rivayetinde adâleti veya zabtındaki kusur sebebiyle aşırı zayıf râvileri kastetmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Örneğin, Cûzcânî'nin hakkında (غير مرضي في حديثه) (hadisinde razı olunmuş/makbûl değildir) dediği Talha b. Amr'ı, İbn Hacer "metrûk" lafzını kullanarak cerh eder.⁹² Ancak Cûzcânî'nin bu lafzı bazen, diğer hadis imâmlarının aşırı zayıf kabul etmediği râviler hakkında kullandığı da olmuştur. Nitekim Câbir'in iki oğlu Muhammed ve Eyyûb hakkında (غير مقنعين) ifadesini kullanırken; bu râviler için Zehebî ve İbn Hacer, (صالح الحديث, سوء الحفظ و صدوق, ضعيف) gibi taz'ife delâlet eden lafızları kullanır.⁹³

Cûzcânî'nin (غير مقنع) lafzıyla cerh ettiği râviler hakkında cerh-ta'dil imâmlarının çoğu (متروك) bazıları ise (ضعيف) hükmünü vermişlerdir. Örneğin, Ravh b. Müsâfir el-Basrî için Zehebî "metrûk"; İbn Hacer "zaîf" derken; Mûsa b. Mutıyr için İbn Maîn "kezzâb", Ebû Hâtim ve diğerleri onu "metrûku'l-hadîs" lafızlarıyla cerh etmiştir. Buradan anlaşılıyor ki, o bu lafzı genelde "metrûk" mertebesindeki râviler için kullanmıştır. Nitekim Ravh b. Müsâfir için bir yerde (مقنع غير)⁹⁴ lafzını başka bir yerde (متروك) lafzını kullanır.⁹⁵ Ulaştığımız sonucu destekler nitelikte şu örneği de zikredebiliriz: İbrâhim b. Muhammed b. Ebî Yahyâ el-Eslemî

⁸⁸ Ebu's-Saadât Mecdüddîn Mübârek b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fi garîbi'l-Hadîs ve'l-eser*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zavî ve Mahmud Muhammed et-Tahanî (Beyrut: y.y., 1979), 4/114.

⁸⁹ Örnekler için bk. Cûzcânî, *Ahoâlü'r-ricâl*, 75, 90, 104, 128, 129, 132, 135, 146, 150, 162, 170, 179, 180, 201, 208.

⁹⁰ Cûzcânî, *Ahoâlü'r-ricâl*, 135.

⁹¹ Cûzcânî, *Ahoâlü'r-ricâl*, 150.

⁹² Cûzcânî, *Ahoâlü'r-ricâl*, 145.

⁹³ Cûzcânî, *Ahoâlü'r-ricâl*, 104-105.

⁹⁴ Cûzcânî, *Ahoâlü'r-ricâl*, 104.

⁹⁵ Cûzcânî, *Ahoâlü'r-ricâl*, 61.

el-Medenî hakkında (فيه ضروب من البدع فلا يشتغل بحديثه فإنه غير مقنع ولا حجة) (kendisinde her tür bid'at mevcuttur, hadisiyle meşgul olunmaz, çünkü iknâ edici ve huccet değildir), şeklinde değerlendirmede bulunur.⁹⁶ Mezkûr değerlendirmelerden Cûzcânî'nin bu lafzı genellikle hadisleriyle ihticâc edilmeyen aşırı zayıf ya da metruk râviler hakkında kullandığı anlaşılmaktadır.

iii. (مفتّر) (iftiracıdır): Sözlükte bir kimseye iftira atmak, yalan söylemek, uydurmak manalarına gelen bu lafzı,⁹⁷ Cûzcânî eserinde bazen müstakil bir şekilde bazen (زائف) (haktan sapmış) bazen de (كذاب) kelimeleriyle birlikte birkaç yerde kullanmıştır.⁹⁸ Gerek bu kullanımları gerekse (مفتّر) lafzıyla cerhettiği Yûnus b. Habbâb, Ebû Hârun el-Abdî ve Ebû İsrâil İsmâil b. Halife gibi râviler hakkındaki diğer münekkittlerin görüşlerini dikkate alarak, onun bu lafızla genellikle *metrûk*, *münkeru'l-hadîs*, *kezzâb* şeklinde cerh edilen, yalancı olan ve rivayetleri terkedilen ricâli kastettiği söylenebilir.

Bütün bu değerlendirmelerden hareketle, Cûzcânî'nin hem bid'at ehlinin mezhebinin yanlışlığına hem de hadis rivayetindeki konumuna yönelik çeşitli cerh lafızlarını kullandığı anlaşılmaktadır. Özellikle mezhebî görüşünü zemmetmesinin yanı sıra râvinin aşırı derece zayıflığına ve hadisin terkedilmesine delâlet eden cerh lafızlarına yoğun bir şekilde yer verdiği görülmüştür.

Bazen râvinin cerhini edebî bir üslupla kinâyeye yoluyla aktardığı da olmuştur. Örneğin, Avf b. Ebî Cemîle el-A'rabî hakkındaki görüşünü "sağ elle yer, ancak Basra ve Kûfe'nin görüşüne göre hareket eder" şeklinde ifade eder.⁹⁹ "Sağ elle yemesi"nin onun sika olmasından, "Basra ve Kûfe'nin görüşüne hareket etmesi" ise kaderî ve teşeyyu' düşüncesini benimsemesinden kinâyedir. Böylelikle Basralıların kaderî düşünceyi benimsediklerine; Kûfelilerin de şîlik eğilimine sahip olduklarına işaret etmiştir. Ebû Katâde el-Harranî'yi cerh ederken ise, (غير مقنع لأنه برك فلم ينبعث) (sağlam değildir, çünkü dizleri üzerine çökmüş ve kalkamaz) şeklinde kinâyeli bir anlatımı tercih etmiştir.¹⁰⁰ Bu ifadeleriyle, onun hadislerinin

⁹⁶ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 128.

⁹⁷ Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut: Dâru's-Sâdır, 1414) 15/154.

⁹⁸ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 48, 52, 97.

⁹⁹ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 114.

¹⁰⁰ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 180

sağlam olmadığı, kabul edilmemesi ve terkedilmesi gerektiğini kastetmiştir.

(ما اشبه حديثه بثياب سايور) (hadisi ne kadar da Sâbur elbisesine benziyor") lafzını ise Cûzcânî, İsmâil b. Ayyâş el-Anbesî (öl. 181/797) hakkında yalancılıktan kinâyeye olarak kullanmıştır.¹⁰¹ Bu söz, müşteriye kandırmak amacıyla sattığı elbisenin üzerine değerinden yüksek fiyat yazan Nişâburlular hakkında söylenmiş, daha sonra muhaddisler tarafından yalan konuşan ve hadise ilave yapan râvilerin durumlarını belirtmek üzere, bir anlamda cerhetmek amacıyla kullanılmıştır.¹⁰²

4.1.3. Râvinin Yalancı Olduğuna Delâlet Eden Cerh Lafızları

Metruk râviler arasında yer almakla birlikte özellikle bid'at fırkaların hadis uydurmadaki rollerine binaen "kezzâb" râvilere delâlet eden cerh lafızlarını ayrı bir başlık altında ele alacağız.

İslam tarihinde bid'at ehli olarak tanımlanan, kendi görüş ve ideolojilerini meşrulaştırmak adına Hz. Peygamber adına yalan uyduran mezheplere ve fırkalara mensup râviler ağır bir şekilde cerh edilmiş ve rivayetleri mutlak surette terkedilmiştir. Bu bağlamda Cûzcânî, yalancılığı bid'at olarak telakki eden şu anlayışı ortaya koymuştur: "Kendisinden herhangi bir bid'at işitilmediği halde haktan uzaklaşmış, rivayet ettiği hadiste çok yalancı olan ve yalancılığıyla ön plana çıkan kişi cerhedilir. Zira yalancılık, bid'at olarak yeter".¹⁰³

Cûzcânî, râvinin kizbine ve hadis uydurduğuna açıkça delâlet etmek üzere (قتل على ادعاء النبوة كافر بالله) (peygamberlik iddiasıyla öldürülmüş kâfirdir), (كذاب شتام) (yalancı, sika değildir), (كذاب غير ثقة) (yalancı), (كذاب) (yalancı, ağzı bozuk) (كذاب زائع) (yalancı ve haktan sapmış), (كذاب دجال) (büyük yalancıdır), (كان دجالا جسورا) (gözü dönmüş bir yalancı idi) (آية من يضع الحديث) (yalancılığın alâmetlerinden biridir) lafızların yanı sıra (hadis uydurur) gibi en ağır cerh lafızlarını kullanmıştır.¹⁰⁴ Bu râvilerin rivayetleri mevzû olup hiçbir şekilde dikkate alınmaz ve terkedilir.

¹⁰¹ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 175; Zehebî, *Siyer*, 8/320. İbn Hacer'in Tehzîb'inde bu ifade (ما اشبه حديثه بثياب سايور) (hadisi ne kadar da Nişâbur elbisesine benziyor) şeklinde geçmektedir. İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/283.

¹⁰² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/ 249; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2/ 253.

¹⁰³ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 32-33.

¹⁰⁴ Örnek lafızlar için bk. Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 47, 48, 40, 54, 60, 65, 68, 74, 97, 99, 160, 168, 169, 194, 196, 201.

Cûzcânî eserinde yirmi sekiz kişiyi (كذاب) lafzıyla cerhetmiştir. Örneğin, Süleyman b. İsâ es-Siczî'nin apaçık bir yalancı olduğunu (كان كذابا مصرحا) lafzıyla belirtirken;¹⁰⁵ Abdülmelik b. Harûn ile Mukâtil b. Süleyman el-Belhî'yi (دجال) (büyük yalancıdır) lafzıyla şiddetli bir şekilde cerhetmiştir.¹⁰⁶ Süleyman b. Amr en-Nehaî, Gıyâs b. İbrâhim en-Nehaî, Ahmed b. Abdillâh b. Hâlid el-Herevî'nin hadis uydurduklarını (كان يضع) (آية من الآيات) ¹⁰⁷ Avbed b. Ebî İmrân el-Basrî'nin yalancı olduğunu ise (آية من الآيات) (yalancılığın alâmetlerinden biridir) lafzıyla açıklamaktadır.¹⁰⁸ Ebu's-Salt Abdüselâm b. Sâlih hakkında ise (هو أكذب من روث حمار الدجال) (deccâlin eşek pisliğinden daha çok yalancıdır) ifadelerini şiddetli cerh lafzı olarak kullanmıştır.¹⁰⁹

Cûzcânî, râvinin hadiste yalan söylediğine delâlet etmek üzere (كان يكذب) lafzını da kullanır. Telîd b. Süleyman el-Kûfî, Yusuf b. Sefer ed-Dımaşkî ve Hammâd b. Amr en-Nâsîbî'yi (كان يكذب) (yalan söylüyordu) ¹¹⁰ lafzını kullanarak cerhetmiştir. Abdullah b. Müsevvir Ebû Ca'fer'in rivayetlerinin uydurma olduğuna ise (أحاديثه موضوعة) lafzıyla işaret eder.¹¹¹ Şîî eğilimlere sahip olan İsmâil b. Abdirrahmân el-Kûfî (öl.127), Cûzcânî tarafından (كذاب شتام) (*sahâbeye*) hakaret eden yalancı biriydi şeklinde cerh edilmiştir.¹¹²

Cûzcânî, râvinin hadislerinin aslının olmadığını ya da mevzû' olduğunu belirtmek üzere bazen (باطل) lafzını da kullanır. Örneğin, Mübeşşir b. Ubeyd el-Hımsî'yi "kezzâb" olarak cerhedip (بواطيل أحاديثه عندي) ifadeleriyle hadislerinin bâtil ve uydurma olduğuna dikkat çekmiştir.¹¹³ Aynı şekilde Yezîd b. Rebâa ed-Dımaşkî'nin hadislerinin bâtil olduğuna (أحاديثه باطيل أخاف ان تكون موضوعة) (hadisleri batıldır, korkarım ki uydurmadır) lafzıyla işaret eder.¹¹⁴ Abbâd b. Suheyb el-Basrî hakkında (كان غالبا في بدعته) (مخاصما بأباطيله) (bid'atında aşırı ve bâtil rivayetleri konusunda mücadeleci

¹⁰⁵ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 207.

¹⁰⁶ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 68, 202.

¹⁰⁷ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 194, 201, 206.

¹⁰⁸ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 107.

¹⁰⁹ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 206.

¹¹⁰ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 74, 160, 179.

¹¹¹ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 196.

¹¹² Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 48

¹¹³ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 170.

¹¹⁴ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 160.

N. AYDIN / The Criticism Method, Al-Jarh wal-Ta'dil Wordings and Their Denotations in Abu Ishaq al-Juzjani's Book "Ahovalu'r-Rijal" | 169 idi)¹¹⁵ lafzıyla onun bid'atında aşırı ve rivayetlerinin bâtil olduğunu ifade eder. Bu değerlendirmelerden, Cûzcânî'nin "bâtil" lafzını aslı olmayan uydurma rivayetler manasında kullandığı anlaşılmaktadır.

4.2. Kullandığı Ta'dil Lafızları ve Delâletleri

Her ne kadar bu eser, ilim ehli arasında "Duafâ" türünün bir örneği olarak kabul görse de içerisinde mezhebî görüşü nedeniyle itham edildiği halde Cûzcânî'nin sika ve sadûk olduğuna hükmettiği râviler de mevcuttur. Nitekim, mukaddimedede onları, "doğru sözlü, insanların hadisine ilgi gösterdiği ancak haktan (sünnet) sapmış kimseler" mertebesinde değerlendirir.¹¹⁶ Örneğin, kaderî düşünceyle itham edilenler içerisinde mezhebinin yanlışlığı dışında, Katâde, Said b. Ebî Arûbe, Hişam ed-Destevâî ve Abdolvâris b. Saîd gibi doğru sözlü, hadiste güvenilir, içtihatlarıyla tanınan, yalanla itham edilmeyen ricâlin olduğunu belirtir.¹¹⁷ Bu açıklamalardan, kitabında zikrettiği bütün ricâli taz'if etmediğini, bid'at görüşü dışında güvenilir ve sadûk olduğuna hükmettiği bazı kişilerin olduğu anlaşılmaktadır. Bundan hareketle, cerh-ta'dil literatürü hakkında, "duafâ" eserlerindeki bütün râvilerin müellif nezdinde zayıf olmadığı ya da "sikât" eserlerindeki râvilerin tamamının mutlak manada güvenilir olmadığı tespiti yapılabilir. Ancak bu tespit, cerh ve ta'dil âliminin ya da musannıfın metodunu ve tenkit lafızlarına yüklediği anlamı ayrıntılı bir şekilde bilmeyi gerektirir.

Cûzcânî, eserinde ta'dilin belli mertebelerine delâlet etmek üzere müfred ve mürekkeb şekilde bazı lafızlar kullanmıştır. Bu ta'dil lafızlarına ve kullanımına aşağıdaki örnekleri verebiliriz:

1. Derece Ta'dil Lafızları: (أثبت الناس) ve (من أثبات الناس) (râvilerin en sağlamlarını) gibi tafdil kalıplarıyla gelen lafızları, Cûzcânî sadece Abdolvâris b. Saîd (öl. 180/796) ve kaderî olmakla itham edilen Hişam b. Ebi Abdullah ed-Destuvâî (öl. 153/770) hakkında kullanmıştır.¹¹⁸ Bu lafızlarla mübalağalı şekilde râvinin adâletine ve zabtının sağlamlığına dikkat çekmektedir.¹¹⁹

¹¹⁵ Cûzcânî, *Ahoâlû'r-ricâl*, 112.

¹¹⁶ Cûzcânî, *Ahoâlû'r-ricâl*, 32-33.

¹¹⁷ Cûzcânî, *Ahoâlû'r-ricâl*, 182-183.

¹¹⁸ Cûzcânî, *Ahoâlû'r-ricâl*, 175, 184.

¹¹⁹ Cûzcânî, *Ahoâlû'r-ricâl*, 183 – 184.

2. Derece Ta'dil Lafızları: Cûzcânî'nin kullandığı (ثقة), (güvenilir) (إذا أخذ حديثه عن الثقات فهو ثقة, ثقة متماسك) (sikalaradan hadis aldığında o güvenilirdir, sika ve makbûldur) gibi lafızlar, râvinin güvenilirliğine delâlet eder. Cûzcânî'nin sadece Bakıyye b. Velîd'in hal tercemesinde zikrettiği¹²⁰ (إذا أخذ حديثه عن الثقات فهو ثقة), (sikalaradan hadis aldığında o güvenilir) lafzı ise râvinin sika olduğunu ancak duafâ ve meçhul olanlardan rivayet ettiği için münker hadislerinin bulunduğuna delâlet eder. Ancak sika râvi tarafından desteklenirse rivayeti sahih kabul edilir.

121

Ancak, (ثقة) (güvenilir) lafzını, (ثقة متماسك) gibi başka lafızlarla mürekkeb kullandığında, sika mertebesinden biraz düşük bir dereceyi ifade ettiği anlaşılmaktadır. *Mütemâsek* rivayet ettiği hadisin, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani i'tibâr için alınabilecek râviyi ifade eder.¹²² Örneğin Ca'fer b. Süleyman ed-Dubaî hakkında "münker hadisler rivayet etmiştir. Sikadır ve mütemâsektir, ondan hadis yazılmazdı"¹²³ şeklinde değerlendirmede bulunur. Diğer taraftan Cûzcânî'nin (ثقة متماسك) lafzını,¹²⁴ (واهي الحديث, لا بأس بحديثه) (ليس بالقوي في الحديث,) gibi ifadelerle birlikte zikretmesi, onun bu lafzı râvinin zabt durumuna ve derecesine işaret etmek üzere bazen cerh bazen de ta'dil için kullandığını çağrıştırmaktadır.¹²⁵ Örneğin, Osmân b. Gıyas hakkında şöyle der: "Mürciîlikle itham edilmektedir, mütemâsektir ve hadisinde bir beis yoktur."¹²⁶ *Mütemâsek* lafzının delâletinin, birlikte kullanıldığı diğer lafızlarla tespit edilebileceği; mücerred kullanıldığında râvi hakkında diğer münekkitlerin görüşlerinin de dikkate alınması gerektiği anlaşılmaktadır.

¹²⁰ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 165.

¹²¹ Nazmî Abdurabbih Neval Fethî, *el-Cûzcanî ve Eseru Bid'atihi ala Ekvâlihi'n-Nakdiyye*, (Gazze: İslâmî İlimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 53.

¹²² Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2009), 231.

¹²³ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, 110.

¹²⁴ Cûzcânî, bu lafzı Hârîse b. Ebî'r-Ricâl el-Ensârî el-Medenî, Zema'a b. Sâlih el-Cenedî ve Zeyd b. el-Havârî el-Ammî el-Basrî hakkında olmak üzere üç defa kullanır. *Ahvâlü'r-Ricâl*, 137, 146, 197.

¹²⁵ Neval Fethî, *el-Cûzcanî ve Eseru Bid'atihi*, 58.

¹²⁶ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 124.

3. Derece Ta'dil Lafızları: (صدوق) (doğrudur) lafzı, münekkit âlimler tarafından ta'dilin farklı mertebeleri için kullanılmıştır.¹²⁷ Cûzcânî, hakkındaki bid'ata işaret etmekle birlikte râvinin adâlet ve sıdkına delâlet eden (كوفي المذهب صدوق) (Kûfi mezhepli ve sadûktu), (كان صدوقا) (mezhebinin bozukluğuna rağmen hadiste sadûktur), (في حديثه على سوء مذهبه) (haktan meyletmekle birlikte hadiste sadûktur) gibi lafızlar kullanır.¹²⁸ İbn Hacer, İbn Adî ve Zehebî, onun (كوفي المذهب صدوق) lafzıyla Kûfe ehlinde teşeyyu' hareketi içerisinde olanları kastettiği görüşündedir.¹²⁹ Örneğin Cûzcânî, Abdurrahman b. Abdillah b. Hafs el-Umerî'nin mezhebinin kötülüğüne rağmen hadiste doğru sözlü olduğunu (كان صدوقا في حديثه على سوء مذهبه) lafzıyla ifade eder.¹³⁰

4. Derece Ta'dil Lafızları: Cûzcânî ve diğer münekkit muhaddislerin de kullandığı (إحتملهم الناس على صدق ألسنتهم) (insanlar sözlerinin doğruluğuna ihtimal verdi), (أحاديثه مقاربية من حديث اهل الصدق), (متماسك لأمر متماسك), (أحاديثه مقاربية من حديث اهل الصدق) gibi lafızlar, cerhe yakın olmakla birlikte râvinin sıdk derecesini ifade eder.¹³¹

Birinci, ikinci ve üçüncü derecedeki ta'dil lafızlarından, bu râvilerin hadislerinin sahih ve hasen seviyesinde olup onlarla amel edildiği ve ihticac olduğu anlaşılır. Dördüncü derecedeki lafızlar ise ihtibâr kategorisinde olup râvinin zabt durumunu bildirmek üzere hadislerinin yazılacağını gösterir. Râvinin rivayetleri, adâlet ve zabt sahibi sika râvilerin hadisleriyle karşılaştırılır, muvâfık ise alınır, aksi halde reddolunur.¹³²

Eserde kullanılan cerh-ta'dil lafızlarından hareketle Cûzcânî'nin genellikle zayıf, metrûk ve yalancı râvilere yer vermekle birlikte bazen, yalnız bid'atını açıklamak gayesiyle sika olanları da zikrettiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, genel karakteristiği ve telif amacı

¹²⁷ "Sadûk" lafzını İbn Ebî Hâtim ta'dilin ikinci, Zehebî üçüncü, İbn Hacer dördüncü, Sehâvî ise beşinci mertebesi için kullanmıştır. İbn Ebî Hatim, *Cerh ve't-ta'dil (Mukaddime)*, 6; Zehebî, *Mizan*, 1/114; Sehâvî, *Fethu'l- muğis*, 1/362.

¹²⁸ Cûzcânî, *Ahoâlû'r-ricâl*, 83, 85.

¹²⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/310; Zehebî, *Mizan*, 1/205.

¹³⁰ Cûzcânî, *Ahoâlû'r-ricâl*, 83.

¹³¹ Örnekler için bk. Cûzcânî, *Ahoâlû'r-ricâl*, 79, 110, 124, 137, 136, 146, 155, 172, 197; İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve't-ta'dil*, 8/361; İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/190, 209; 390; 2/ 238.

¹³² Neval Fethî, *el-Cuzcanî ve eseru bid'atihi*, 73.

doğrultusunda eserdeki cerh lafızlarının oranının, ta'dil lafızlarına nispeten çok fazla olması gayet tabîdir.

5. Ahvâlu'r-ricâl Adlı Eserindeki Tenkit Metodu

Cûzcânî, "eserinde zikrettiği her kişiyi tan' ettiği, belki de o kişilerin ölmeden önce bu görüşlerinden tevbe ettiği" şeklinde kendisine yöneltebilecek eleştiriye, o kişiler hakkında Allah'ın nehyettiği çirkinliği yaymayacağını belirterek cevap vermiştir.¹³³ Bu açıklamadan sonra, ricâl tenkidinde izlediği yöntemi ya da bilgi kaynaklarını izah sadedinde, tan' ettiği kişiler hakkında elde ettiği bilgileri ya o kişiye dayanan haberi doğrudan işittiğini, ya ilim ehlinden sema yoluyla aldığını ya da -az da olsa- hadisinden istinbat ettiğini zikreder. Ayrıca kitabında ismini zikrettiği kişilerin ve onlar hakkındaki hükmünün insaf ehli münekkit âlimler tarafından da bilindiğini kaydeder.¹³⁴

5.1. Cerh Sebebini Açıklaması

Cûzcânî, ricâl hakkında verdiği hükmün gerekçesini yani cerh sebebini bazen açıklar. Örneğin, Hakem b. Abdullah b. Sa'd'ı (جاهل كذاب) (câhil ve yalancıdır) ağır bir şekilde cerh eder.¹³⁵ Yalancı olduğunu açıklarken de Yahya b. Hamza isnadıyla Hakem b. Abdullah'ın, Kasım'ın ninesi Ümmü Revman'dan rivayette bulunduğunu, ancak tarihî bilgi ve verilere dayanarak bunun mümkün olamayacağını şöyle izah eder:

"Ümmü Revman, Hz. Peygamber döneminde vefat ettiği için Kasım b. Muhammed b. Ebî Bekir'in ninesi olamaz. Onun ninesi Esmâ bnt. Umeyy's'tir. Babası, Hz. Peygamber'in Veda Haccı için Mekke'ye yaptığı yolculukta Zu'l-Huleyf'e de dünyaya gelmiştir. Bundan dolayı Ehl-i hadis nezdinde Hakem b. Abdullah'ın durumu gayet açıktır. Hatta Ahmed b. Hanbel'in 'Hakem b. Abdullah el-Eylî ve İshâk b. Ebî Ferve'nin hadislerini Dicle'ye at' dediği nakledilir."¹³⁶

Aynı şekilde Cûzcânî, Ahmed b. Hanbel'in Ferkad es-Sebehî hakkında "Mürre'den münker hadisler rivayet etmiştir"¹³⁷ sözünü işittiğini naklettikten sonra şu değerlendirmeyi yapar: "İbn Hanbel doğru söyledi. Kûfelidir. Onun yanında Mürre'nin Ebu Bekir'in rivayet ettiği merfû hadisler nasıl bulunur. Nitekim, Kûfe ehlinden hiçbir kimse bu rivayetlerinde ona muvafakat etmemiştir." Ardından Süleyman b.

¹³³ Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, 191.

¹³⁴ Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, 192.

¹³⁵ Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, 151.

¹³⁶ Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, 154.

¹³⁷ Cûzcânî, *Ahvâlu'r-ricâl*, 101

Harb'tan Hammad b. Zeyd isnadıyla Eyyûb es-Sehtiyânî'nin yanında Ferkad'dan bahsedilince şöyle dediğini nakleder: "Sâhibu hadis değildir, ancak zâhid biri idi. Zâhidlik ayrı bir durumdur, ilmi idrak etmek ise ayrı bir husustur."¹³⁸

Salih Mevlâ et-Tev'eme'nin ömrünün sonuna doğru değiştiğini yani ihtilata maruz kaldığını, İbn Ebî Zî'b'in ondan ihtilata maruz kalmadan önceki tahdisinin ve sema'nının makbul olduğunu ancak Sevri'nin, ihtilatından sonra onunla mücâlesesinin bulunduğunu, bir anlamda ondan naklettiği rivayetlerin güvenilir olmadığını belirtir.¹³⁹

5.2. Şartlı Cerhleri

Cûzcânî'nin râvi değerlendirmelerinden ve kullandığı cerh ve ta'dil lafızlarından, ricâl tenkidinin "mutlak" ve "mukayyed" olmak üzere iki farklı boyutta gerçekleştiği görülmektedir. Eserinde çoğunlukla "güvenilir", "sağlam", "hâfız", "zayıf", "metrûk" gibi mutlak lafızlarla râvinin cerh ve ta'diline hükmederken; bazen râvinin belirli bir sıfatı veya rivayetleri nedeniyle yaptığı "mukayyed" yani şartlı tenkitleri de vardır.¹⁴⁰

Cûzcânî, özellikle mezhebî görüşü nedeniyle tenkit ettiği kimseleri cerh ederken onlar hakkında nakledilen söz, bilgi ve belgelere ya da râvinin itikadının yanlışlığına delâlet eden münker rivayetlerine dayanır. Ancak, bu kimselerin tevbe edip yanlış düşüncelerinden vazgeçmiş olabileceği zannına dayanarak, onlar hakkındaki tan' ifadelerini mücmel olarak zikretmiştir.¹⁴¹ Örneğin, Musa b. Muhammed b. İbrahim hakkında, hadis imamlarının Ukbe b. Halid ve başkasının ondan rivayet ettiği hadislerin münker olduğu görüşünü nakleder.¹⁴² Abdullah b. Abdulazîz el-Leysî'nin, Zührî'den rivayetinin münker olduğunu belirterek, mutlak bir şekilde olmaksızın, bu cihetten râviyi tenkit eder.¹⁴³

¹³⁸ Cûzcânî, *Ahoâlû'r-ricâl*, 102.

¹³⁹ Cûzcânî, *Ahoâlû'r-ricâl*, 144.

¹⁴⁰ Neval Fethî, *el-Cûzcânî ve Eseru Bid'atihi*, 108.

¹⁴¹ Bestevi, *İmâm Cûzcânî ve menhecuhû*, 107.

¹⁴² Cûzcânî, *Ahoâlû'r-ricâl*, 129.

¹⁴³ Cûzcânî, *Ahoâlû'r-ricâl*, 130.

5.3. Diğer Münekkit Âlimlerin Görüşlerine Başvurması

Cûzcânî, genellikle râvi hakkındaki hükmünü açıklarken, görüşünü destekler nitelikteki diğer münekkit âlimlerin değerlendirmelerine de yer verir. Örneğin, Hâris b. A' ver hakkında onun yalancı olduğuna dair Şa'bî'nin şahitliğini zikrettikten sonra Şîan, mevcut Kur'an dışında vahyin bir kısmını Hz. Peygamber'in insanlardan gizleyip yalnız Hz. Ali'ye haber verdiği şeklindeki iddialarıyla örtüştüğü için, onun "ben Kur'an'ı iki senede vahyi üç yılda öğrendim" hadisinin münker olduğunu belirtir.¹⁴⁴ Âsım b. Damra ve Haris b. A' ver hakkında Ali b. Medîni'ye sorduğunda, Hâris'in kezzâb olduğu cevabını alır. Ayrıca Ali b. Medîni'den Yahya b. Maîn kanalıyla Süfyân'ın "Biz Âsım'ın hadisinin Hârisinkinden üstün olduğunu biliriz" dediğini nakleder.¹⁴⁵

Cûzcânî ile diğer münekkit âlimler arasında râvinin cerh ve ta'dil mertebesini belirlemek için gerçekleştiği nakledilen bazı görüşmeler,¹⁴⁶ âlimlerin bir râvi hakkında salt şahsî görüşlerine göre değil de bazen müzâkere ve istişâre sonucu genel bir hüküm vermeye çalıştıklarını ortaya koymaktadır. Cûzcânî'nin, eserin muhtelif yerlerinde zikrettiği, "onlardan (âlimlerden) hadisine değer vermediklerini ve onu zayıf kabul ettiklerini işittim", "imamlar mezhebinin yanlışlığından dolayı hadisini münker gördü", "ilim ehli nezdinden zayıftır" "onun hadisi zayıf sayılır" gibi değerlendirmeler, âlimlerin görüşlerini dikkate aldığını gösterir. Örneğin Ebu'l Yemân'ın, fazileti ve ibadetinden bahsettiği Ebu'l-Mehdî b. Sinan'ın rivayetlerinin mevzû' olduğundan endişe ettiğini, hadislerindeki idâli gördüğünde durumu, Ebu'l-Yemân'a arz ettiğini onun da "Yahya b. Maîn'in ondan hiçbir şey yazmadığını" söylediğini zikreder. Irak'a vardığında Yahya b. Maîn'e Ebu'l Mehdi'den neden hadis yazmadığını sorduktan sonra, kendisinin ondan itibar için az da olsa hadis yazdığını belirtince, Yahya b. Maîn şu karşılığı verir: "Onun hadisleri itibar için de yazılmaz, zira onlar bâtildir."¹⁴⁷

¹⁴⁴ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 41.

¹⁴⁵ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 42.

Cûzcânî, Ali b. Medîni'nin olduğu mecliste Râfizilikte aşırıya gidenlerin konuşulduğundan, onların hallerinin müzakere edildiğinden ve Yunus b. Hibâb ile Sâlim b. Ebî Hafsa'nın zikredildiğinden bahseder. Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdad*, 6/ 192.

¹⁴⁷ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 168-169.

Cûzcânî, Ebû Müshir'e İsmâil b. Ayyâş (öl. 181/797) ve Bakıyye b. Velîd (öl. 197/812) hakkında sorduğunda, onların her ikisinin de sika olmayanlardan rivayet ettiğini, eğer onun hadisi sika râvilerden tahammül edilirse, güvenilir olacağı cevabını alır.¹⁴⁸ İsmail b. Ayyaş hakkında Ebu'l Yemân'a sorduğunda ise onun şu cevabı verdiğini zikreder: "yalancılardan rivayet edenlerdendir, Şâmlıların sika olanlarından yaptığı rivayetler, diğerlerinkinden övgüye daha layıktır."¹⁴⁹ İshâk b. Ebî Ferve (öl. 144/761) hakkında ise Ahmed b. Hanbel'in "hadisini yazmak helal değildir" dediğini işittiğini nakleder.¹⁵⁰

Diğer taraftan o, anlamını ve delâletini bilmediği tenkit lafızlarını öğrenmek için gerektiğinde sormuştur. "Yalancı" ve "sâkıtun" şeklinde cerh ettiği Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî (öl. 146/763) hakkında, Süleyman b. Ma'bed, Asmâî kanalıyla Kurre b. Hâlid'in şöyle dediğini zikreder: "Onlar, Kelbî'nin tezrîf ettiği görüşündedirler." Asmâî'ye "tezrîf" in ne anlama geldiğini sorduğumda "ez-ziyâdetü" şeklinde cevap vermiştir. Yani, Kelbî'nin hadise ilavede bulunduğunu kastetmiştir.¹⁵¹ Anlamı kapalı olan bazı tenkit lafızlarından neyi kastettiğini de açıklar. Ebu Gassan Mâlik b. İsmail'in (حسنيا) (hasenîdir) olduğunu aktarırken, bununla Hasen b. Salih'i kastettiğini, ibadetinde olmakla birlikte mezhebinin yanlışlığına işaret eder.¹⁵²

Ayrıca dönemindeki münekkit muhaddislerden semâ yoluyla aldığı bilgileri de aktarır. Saîd b. Zeyd, Yezîd b. Ebî Ziyâd ve Süleyman b. Verdâne'nin hadislerinin zayıf olduğunu âlimlerden işittiğini nakleder.¹⁵³ Muhaddislerin, Ömer b. Musa el-Vecihî'nin hadislerini zemmettiklerini, İbrahim b. Yezîd'in hadislerinden hoşlanmadıklarını (onu övmediklerini) semâ yoluyla aktarır.¹⁵⁴

Bu ve benzeri örnekler, Cûzcânî'nin adalet ve zabt açısından hakkında hüküm vermek için râviyi araştırdığını, rivayetlerini

¹⁴⁸ Cûzcânî, *Ahoâlû'r-ricâl*, 173-174.

¹⁴⁹ Cûzcânî, *Ahoâlû'r-ricâl*, 174-175.

¹⁵⁰ Cûzcânî, *Ahoâlû'r-ricâl*, 126.

¹⁵¹ Cûzcânî, *Ahoâlû'r-ricâl*, 54.

¹⁵² Cûzcânî, *Ahoâlû'r-ricâl*, 83.

¹⁵³ Cûzcânî, *Ahoâlû'r-ricâl*, 92, 114.

¹⁵⁴ Cûzcânî, *Ahoâlû'r-ricâl*, 150, 173.

karşılaştırdığını ve geçmiş ulemânın ve asrındaki imamların görüşlerine başvurduğunu göstermektedir.

5.4. Ricâl Hakkındaki Bilgileri Nakletme Metodu

Müellif, birçok yerde ricâlin kimliğine dair isim, künye, nisbe, lakab ve belde bilgilerini de zikreder. Örneğin, Bişr b. Harb'in künyesinin Ebû Amr en-Nedebî; Ebu Ubeyde en-Nâcî künyesiyle yer verdiği kişinin ise Bekir b. Esved; Rebi' b. Bedr'in lakabının "Uleyle" olduğunu zikreder.¹⁵⁵ Ricâl hakkındaki değerlendirmelerinde râvinin şeyhleri, öğrencileri ve arkadaşlarına da atıfta bulunur. Örneğin, İsmâil b. Ayyâş'ın Kûfe'de hocası Hişâm b. Urve'den; Ziyâd b. Meymân, Hürmüz ve Abdülhakîm'in hocaları Enes'ten rivayette bulduklarını açıklar.¹⁵⁶ Sa'd b. Sinân hakkında bilgi verirken, Yezîd b. Ebî Habîb'in ondan rivayet ettiğini; Abdullah b. Dînâr'ın ise İsmâil b. Ayyâş'ın arkadaşı olduğunu açıklar.¹⁵⁷ Râvi hakkında kesin kanaat belirteceği bilgiye ulaşamamışsa, zannına işaret eden lafızlarla bunu gösterir. Örneğin, Ebû Sayfiyyi Beşîr b. Meymun'un Mekkeli olduğunu zannettiğini zikreder.¹⁵⁸

Bazen râviyle görüştüğü yeri ve kitabette bulunduğu zamanı da aktarır. Ömer b. Saîd'ten Bağdat'ta iken hadis yazdığını¹⁵⁹; Efram b. Havşeb'i Hemedân'da gördüğünü ve H 230 senesinde ondan hadis yazdığını zikreder.¹⁶⁰ Râvi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamamışsa bunu ilmî dürüstlük adına kaydeder. Yahya b. Mütevekkil Ebû Akîl'in rivayette bulunduğu Büheyye'yi tanımak için araştırdıklarını ancak onu bulamadıklarını belirtir.¹⁶¹ Ebû Mâcid'in ise tanınmayan biri olduğuna belirterek, bir anlamda "cehâletu'r-râvi" olduğunu kasteder. Ali b. Medinî kanalıyla, Süfyan'ın Yahya el-Câbir'e Ebû Mâcid'in kim olduğunu sorduğunda onun, şöyle cevap verdiğini nakleder: "Bize Basra'dan gelen habere göre o Kûfelidir ancak bilinmemektedir. Basra'da bir etkisi yoktur..."¹⁶²

¹⁵⁵ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 101, 112, 113.

¹⁵⁶ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 84, 103.

¹⁵⁷ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 154, 175.

¹⁵⁸ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 152.

¹⁵⁹ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 165.

¹⁶⁰ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 205.

¹⁶¹ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 94.

¹⁶² Cûzcânî, *Ahvâlü'r-ricâl*, 64.

Ricâl tenkidine dair bilgiyi aktarırken, râvinin hadis tahammül yöntemine de işaret ettiğine dair örnekler vardır. Örneğin Ebû İshâk es-Sebîi' hakkında Ahmed b. Hanbel'den şunu nakleder: "Ebû İshâk, Hâris'in hanımıyla evlendiği için hadisleri ona bu şekilde ulaştı." Cûzcânî de şu bilgiyi ilave eder: "Ebû İshâk'ın Hâris'ten ancak üç ya da dört hadis işittiğini söylerler."¹⁶³ Bu ifadeleriyle o, Ebû İshâk'ın Hâris'ten rivayetinin çoğunlukla "vicâde" metoduyla gerçekleştiği düşüncesindedir. Yine Eyyûb'ten naklen "sahâfî" olduğunu zikrettiği Hılas b. Amr hakkında Ahmed b. Hanbel'den şöyle işittiğini aktarır: "Rivayette Ali'yi -Ali b. Ebi Talib- şart koşanlardandı. Ali'den rivayetlerinin mükâtebe yoluyla olduğu söylenir."¹⁶⁴

Bazen râvilerin tenkit durumları arasında kıyaslama yapar. Mu'temir b. Süleyman'dan babası kanalıyla "Kûfe'de iki yalancı vardı. Suddî ve Kelbî. Bunlardan birisi öldü" dediğini naklettikten sonra, ikisi arasında cerh açısından bir karşılaştırma yaparak, Kelbî'nin daha aşırı olduğunu belirtir.¹⁶⁵ Aynı şekilde Hâris b. A'ver'in akabinde zikrettiği Âsım b. Damra hakkındaki görüşünü, (عندى قريب منه) (bana ondan daha yakındır) lafzıyla aktarır. Süfyân'dan naklen Âsım b. Damra'nın hadislerini Hâris b. A'ver'in rivayetlerine tercih ettiklerini nakleder.¹⁶⁶ O, bununla cerh ve ta'dil açısından Âsım'ın kendi nezdinde daha makbûl bir kişi olduğunu kasteder.¹⁶⁷

Cûzcânî, bazen bu karşılaştırmayı, cerh ve ta'dil durumları birbirine benzer olan ricâl hakkında da yapmaktadır. Müccâa'nın durumunu (كان نحو الحسن بن دينار) (Hasen b. Dînâr gibidir) lafzıyla,¹⁶⁸ Rişdîn b. Sa'd hakkındaki görüşünü, öncesinde zikrettiği Abdullah b. Lehîa'yı kasederek (مشاكل له) (ona benzer) lafzıyla nakleder.¹⁶⁹ Eserinde ard arda zikrettiği bu iki kişi hakkında (مشاكل له) ifadesini rivayetlerindeki hataları, ihticac edilmemeleri ve cerh derecesindeki yakınlıkları için kullandığı anlaşılmaktadır.

¹⁶³ Cûzcânî, *Ahoâlû'r-ricâl*, 43.

¹⁶⁴ Cûzcânî, *Ahoâlû'r-ricâl*, 116.

¹⁶⁵ Cûzcânî, *Ahoâlû'r-ricâl*, 54.

¹⁶⁶ Cûzcânî, *Ahoâlû'r-ricâl*, 43.

¹⁶⁷ Cûzcânî, *Ahoâlû'r-ricâl*, 43, 83, 97.

¹⁶⁸ Cûzcânî, *Ahoâlû'r-ricâl*, 119.

¹⁶⁹ Cûzcânî, *Ahoâlû'r-ricâl*, 156.

Sonuç

Râvilerin soruşturulduğu ve teknik manada isnadın ortaya çıktığı zaman diliminde ehl-i sünnet ve ehl-i bid'at ayrımı, rivayetlerin kabulünde önemli bir kriter olmuştur. Münekkit alimler, bid'at fırkalarla ilişkili gördükleri râvileri tespit etmeye çalışmış ve rivayetlerine ihtiyatla yaklaşmışlardır. Hicri 3. asırda Dımaşk bölgesinin münekkit muhaddislerinden ve cerh-ta'dil âlimlerinden Cûzcânî'nin hadisi ve sünneti koruma adına özellikle bid'at fırkalara mensup râvilerin rivayetleri karşısındaki bu aşırı hassasiyeti ve tenkidi ile farkındalık oluşturduğu söylenebilir. Nitekim "duafâ" literatürünün bir örneği olan "Ahvâlu'r-ricâl" adlı eseri, bu asrın ricâl konusundaki tartışmalarını yansıtması bakımından özellikle bid'at ehline yönelik aşırı tenkitleriyle dikkat çekmektedir.

Eserinde çok sistematik olmasa da fırkalarına ve beldelerine göre ayrıştırdığı genellikle zayıf, metrûk ve bid'at ehlinden olan râvilere yer vermiştir. Ancak bazen, yalnız bid'atını açıklamak gayesiyle sika olanları da zikretmiştir. Ricâlin bazısı hakkında kısa ve özlü açıklamalar yaparken, bazılarıyla ilgili cerhini gerektirecek sebepleri, geçmiş âlimlerin ve dönemindeki imâmların görüşlerine varıncaya kadar ayrıntılı ve kapsamlı bilgileri nakletmiştir. Hicri 3. asır sonrasında birçok cerh-ta'dil otoritesinin Cûzcânî'nin görüşlerine başvurması, ondan iktibaslar yapması, "Ahvâlu'r-ricâl" adlı eserinin Duafâ literatüründe kaynak değeri kazandığını göstermektedir.

Eserde yalancı, metrûk ve zayıf râviler hakkında münekkit muhaddislerce bilinen "yalancı, deccâl, metrûk" gibi çeşitli derecedeki cerh lafızlarını müfred ya da mürekkeb şekilde yaygın kullanmıştır. Ancak özellikle bid'at ehlinden olan râvileri tenkit ederken bazı kullanımları ile kendine özgü bir terminoloji oluşturmaya çalışmıştır. Diğer taraftan "sika, sebt, sadûk, mütemâsek" gibi ta'dile delâlet eden lafızlarla bid'at görüşü dışında bazı râvilerin güvenilir ve sadûk olduğuna hükmettiği, böylelikle râvinin mezhebi düşüncesi ile hadis rivayeti arasında bir ayrım yaptığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, eserinde zikrettiği birçok ricâlin bid'at ehlinden olması ve onları aşırı cerh etmesi nedeniyle, tenkit metodu itibarıyla cerh-ta'dil ilminde müteşeddit münekkitlerden addedilmiştir. Ancak, Cûzcânî'nin, bid'at ehlinin dâî olması durumunda rivayetinin kabul edilmeyeceği görüşü

N. AYDIN / The Criticism Method, Al-Jarh wal-Ta'dil Wordings and Their Denotations
in Abu Ishaq al-Juzjani's Book "Aḥvalu'r-Rijal" | 179
dikkate alındığında ihtiyat gereği tenkitlerinde aşırı olması daha anlaşılır
ve makul hale gelecektir.

Kaynakça

- Aydın, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 3. Basım. 2009.
- Bestevî, Abdülalîm Abdülazîm. *İmâm Cûzcânî ve menhecuhû fi'l-cerh ve't-ta'dil*. Riyad: Dâru't-Tahâvî, 1990.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil. *Târîhu'l-kebîr*. 9 Cilt. Haydarabad: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1943.
- Cûzcânî, İbrâhîm b. Ya'kûb b. İshâk es-Sa'dî. *Ahvâlu'r-ricâl*. nşr. Subhî el-Bedrî Samerrâî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Dârekutnî, Ali b. Ömer b. Ahmed. *el-İlelu'l-vâride fi'l-ehâdîsi'n-Nebeviyye*. 11 Cilt. nşr. Mahfuzu'rrahmân Zeynullah es-Selefî. Riyad: Dâru Taybe. 1985.
- Dûlâbî, Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed b. Hammad. *el-Künâ ve'l-esmâ*. 3 Cilt. thk. Ebû Kuteybe Nazır Muhammed el-Faryabî. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2000.
- Ebû Zûr'a, Ubeydullah b. Abdilkerîm b. Yezîd er-Râzî. *Kitabu'd-duafâ ve'l-kezzâbîn ve'l-metrûkîn min ashâbi'l-hadîs*. 3 Cilt. thk. Said el-Hâşimi. Medine: Câmîatu'l-İslamiyye, 1982.
- Hamevî, Ebû Abdillâh b. Abdillâh Şihâbuddîn Yâkût. *Mu'cemü'l-büldân*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali. *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*. thk. Ahmed Ömer Hâşim. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.
- Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Irâkî, Zeynüddîn Abdurrahim b. el-Hüseyn. *et-Takyîd ve'l-izâh limâ utlika ve uğlika min Mukaddimeti İbni's-Salah*. thk. Muhammed Rağîb et-Tabbâh el-Halebî. Haleb: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1350.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah el-Cürcanî. *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988.

- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *Kitâbu'l-Cerh ve't-ta'dil*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1952.
- İbn Hacer, Şihâbuddîn Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali el-Askalâni. *Tehzîbu't-tehzîb*. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed el-Büstî. *Kitâbu's-Sikât*. thk. Seyyid Şerifüddîn Ahmed. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1975.
- İbn Kılıç, Moğultay. *İkmâlü Tehzîbi'l-kemâl*. 12 Cilt. Kahire: el-Fâruku'l-Hadîse, 2001.
- İbn Maîn, Ebû Zekeriyâ Yahyâ el-Katafânî. *Kitâbu't-Târîh*. 4 Cilt. thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf. Mekke: Câmiatü Melîk Abdilazîz, 1979.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mûkerrem. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sâdır, 3. Basım, 1414.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sâdır, 1985.
- İbnü'l-Esîr, Ebu's-Saadât Mecdüddîn Mübârek b. Muhammed el-Cezerî. *en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs ve'l-eser*. 5 Cilt. thk. Tâhir Ahmed ez-Zavî ve Mahmud Muhammed et-Tahanî. Beyrut: 1979.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân. *Ulûmu'l-Hadîs*. thk. Nureddin Itr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1986.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-müellifîn terâcimu musannifi'l-kütübî'l-Arabîyye*. 8 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsenna, 1993.
- Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs. *Hadis Literatürü*. çev. Yusuf Özbek. İstanbul; İz Yayıncılık, 1994.
- Mizzî, Ebu'l-Haccâc Cemâleddin Yusuf b. Abdurrahman. *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*. 35 Cilt. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994.
- Mohammad İsmail, Mohammad Yusuf. *Ebû İshâk el-Cûzcânî ve Ahvâlü'r-Ricâl Adlı Eseri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Neval Fethî, Nazmî Abdurabbih Neval Fethî. *el-Cûzcânî ve Eseru Bid'atıhi ala Ekvâlihi'n-Nakdiyye*. Gazze: İslâmî İlimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

- N. AYDIN / The Criticism Method, Al-Jarh wal-Ta'dil Wordings and Their Denotations in Abu Ishaq al-Juzjani's Book "Ahvalu'r-Rijal" | 181
- Nevevî, Muhyiddin Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *et-Takrîb ve't-teysîr li ma'rifeti Süneni'l-beşîri'n-nezîr*. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1986.
- Sehavî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahman. *Fethu'l-muğîs bi şerhi Elfiyeti'l-hadîs li'l-Irâkî*. 3 Cilt. thk. Salah Muhammed Uveydâ. Beyrut: 1982.
- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tedrîbü'r-râvi fi şerhi Takrîbi'n-Nebevî*. thk. Ahmed Ömer Hâşim. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1979.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsa. *ed-Duafâü'l-kebîr*. thk. Abdülmu'tî Emin Kal'acî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984
- Yücel, Ahmet, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*. İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Mizanu'l-itidal fi nakdi'r-ricâl*, 6 Cilt. thk. Ali Muhammed el-Becâbî. Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.
- Zehebî, *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehu rivâyetün fi'l-Kütübi's-Sitte*. 3 Cilt. thk. Muhammed Avvâme. Cidde: Dâru'l-Kibleti li's-Sekâfeti'l-İslâmiyyeti, 1992.
- Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. 25 Cilt. thk. Şuayb el-Arnaûd-Ali Ebû Zeyd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- Zehebi, *Tezkiratu'l-huffâz*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1956.
- Zehebî, *Zikru men yu'temedu kavluhu fi'l-cerh ve't-ta'dil*. thk. Abdulfettah Ebu Gudde. Beyrut: Daru'l-Beşâir, 1990.